

Van İli Ağızları ile Azerbaycan Türkçesi Yazı Dili ve Ağızlarındaki Ortak Morfolojik Özellikler

Common Morphological Features in the Dialects of Van Province and the Written and Dialectal Language of Azerbaijani Turkish

Engin GÖKÇÜR (Sorumlu yazar / Corresponding author)

Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, angingokcur@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8403-4763

Özet

Türk dilinin tarihi gelişimi ve yayılma alanları incelendiğinde, Oğuz Türkçesinin Doğu kolunu oluşturan ağız gruplarının kendine has bir dokuya sahip olduğu görülmüştür. Türkiye Türkçesi ağızları içinde Doğu Anadolu grubu (özellikle Erzurum, Iğdır, Ağrı, Kars, Bitlis ve Van yöreleri), İstanbul Türkçesi merkezli yazı dilinden ziyade, Oğuz Türkçesinin diğer kolu olan Azerbaycan Türkçesi ile derin yapısal paralellikler sergiler. Bu ortaklık, sadece coğrafi yakınlığın bir sonucu değil; aynı zamanda Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi gibi bölgede hüküm sürmüş Oğuz Türklerinin egemenliğinde kurulmuş siyasi teşekküllerin ve göç hareketlerinin tarihsel bir mirasıdır. Dil bilimsel veriler ışığında, bu iki sahanın bir "geçiş bölgesi" mi yoksa aynı dilsel alt yapının farklı siyasi sınırlardaki yansımaları mı olduğu sorusuna yanıt aranacaktır. Bölge ağızları üzerine yapılan dil incelemeleri taranarak, "Oğuz Türkçesinin Doğu Grubu"nun karakteristik kimliği ortaya konulacaktır. Bu çalışma, Van ili ağızlarındaki morfolojik dil özelliklerinin Azerbaycan Türkçesinin standart ve ağız formlarıyla olan yapısal benzerliklerini verilerle ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma kapsamında, Van il merkezi ve ilçelerinden derlenen ağız örnekleri, ek yapıları açısından tasnif edilecektir. Sonuç olarak, Van ili ağızlarının Türkiye Türkçesi içindeki özgün konumu ve Azerbaycan Türkçesi ile oluşturduğu dilsel bütünlük, karşılaştırmalı bir bakış açısıyla analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Van ili ağızları, Azerbaycan Türkçesi, morfoloji, yazı dili, ağızlar.*

Abstract

When examining the historical development and areas of spread of the Turkish language, it is observed that the dialect groups forming the Eastern branch of Oghuz Turkish possess a unique texture. Among the dialects of Turkish in Turkey, the Eastern Anatolian group (especially the regions of Erzurum, Iğdır, Ağrı, Kars, Bitlis, and Van) exhibits deep structural parallels with Azerbaijani Turkish, another branch of Oghuz Turkish, rather than with the Istanbul Turkish-centered written language. This commonality is not only a result of geographical proximity; it is also a historical legacy of the political formations and

Atf / Citation: Gökçür, E. (2026). Van ili ağızları ile Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağızlarındaki ortak morfolojik özellikler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 26(1), 139-167. <https://doi.org/10.32449/egetid.1902369>

migration movements established under the rule of Oghuz Turks who governed the region, such as the Karakoyunlu, Akkoyunlu, and Safavids. In light of linguistic data, this study will seek to answer the question of whether these two areas are a "transition zone" or reflections of the same linguistic infrastructure in different political boundaries. By reviewing linguistic studies on the regional dialects, the characteristic identity of the "Eastern Group of Oghuz Turkish" will be revealed. This study aims to demonstrate, with data, the structural similarities between the morphological linguistic features of the dialects of Van province and the standard and dialectal forms of Azerbaijani Turkish. Within the scope of this research, dialect samples collected from Van city center and its districts will be classified according to their affixal structures. As a result, the unique position of Van dialects within Turkish and the linguistic unity they form with Azerbaijani Turkish will be analyzed from a comparative perspective.

Keywords: *Van province dialects, Azerbaijani Turkish, morphology, written language, dialects.*

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi, İran ve Azerbaycan Coğrafyasının Tarihi Arka Planı

Türklerin Azerbaycan coğrafyasına gelişi MÖ I. yüzyıla kadar uzanmakta olup bu süreç XVI. yüzyıla değin devam etmiştir. MÖ I. yüzyıldan itibaren Sakalar ve İskitler, bugünkü İran ve Azerbaycan topraklarına yerleşmişlerdir (Bozkurt, 2002, s.410). Daha sonraki dönemlerde Bulgarlar, Hunlar ve Sarı Ogurlar gibi çeşitli Türk toplulukları Orta Asya'dan Kafkasya ve Azerbaycan bölgelerine göç ederek bu coğrafyaya yerleşmişlerdir (Heyet, 2004, s. 9). VII ve VIII. yüzyılların sonlarında Araplar Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgeleri ele geçirmiş olmakla birlikte bu sahada kalıcı bir hâkimiyet kuramamışlardır.

İran ve Doğu Anadolu'daki yerleşim merkezlerinin Türkleşmesi ise XI. yüzyılda Oğuz Türklerinin bölgeye gelişiyle hız kazanmıştır. Horasan ve Afganistan'ın kuzey kesimlerinde yaşayan Oğuz Toplulukları bir süre sonra Afganistan ve Güney İran'ı egemenliği altında bulunduran Gazne Türk devletiyle anlaşmazlığa düşerler. Gaznelilerin egemenliği altına girmeyi reddeden Oğuzlar Tuğrul ve Çağrı Beylerin önderliğinde 1040 yılında Gazne ordusunu yenerek bugünkü Azerbaycan ve Anadolu bölgelerini yurt edinirler (Sümer, 1992, ss. 87-149). Selçuklu hükümdarı Çağrı Bey'in Azerbaycan'ı ele geçirmesi ve Oğuz boylarının bir kısmını bu bölgeye yerleştirmesi, Türkleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturur. Sultan Alp Arslan'ın 1064 yılında başlattığı sefer sonucunda bölge tamamen Selçuklu hâkimiyetine girmiş; Azerbaycan, Doğu Anadolu ve İran coğrafyası Büyük Selçuklu Devleti sınırları içinde yer almıştır (İslam Ansiklopedisi, C.4., s. 319-320). Selçuklular bölgeye geldiklerinde Hazarlar, Bulgarlar, Ağaçeriler, Belençerler, Borçalılar ve Kengerliler bu coğrafyada yaşamaktaydı (Heyet, 2004, s. 10). Büyük Selçuklu Devleti'nin ardından Azerbaycan toprakları Irak Selçukluları ve İldenizliler Hanedanı'nın yönetimine geçmiştir (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 34).

XII-XIV. yüzyıllar arasında İran ve Azerbaycan sırasıyla Moğolların, Harezmşahların ve Timur Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Moğol döneminde Horasan'dan çok sayıda Oğuz boyu Azerbaycan'a göç etmiştir. XIV. yüzyılda Emir Timur'un bölgeye gelişiyle Türkleşme süreci daha da hızlanmıştır. Timur'un Anadolu seferi sonrasında Şamlı, Musullu, Kaçar, Rumlu, Zülkadr, Afşar, Kozanlı, Kovanlu, Tekelü, Varsaklu, Baharlı ve Begdili gibi birçok Türk boyu Anadolu ve Suriye'den Azerbaycan'a yerleştirilmiştir (Heyet, 2004, s. 10). Timur'un ölümünden sonra bölgede Moğol hâkimiyeti sona ermiş; Doğu Anadolu, İran ve Azerbaycan toprakları önce Karakoyunluların (1380-1468), ardından Akkoyunluların (1340-1514) idaresine geçmiştir.

XVI. yüzyılın başlarında Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte bölge Safevîlerin kontrolüne girmiştir. Şah İsmail (1501-1524), Tebriz'i başkent ilan ederek yönetimi buradan sürdürmüştür (Buniyatov, 1991, ss. 317-322). XVII. yüzyıla kadar Doğu Anadolu, İran ve Azerbaycan coğrafyası Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında el değiştirmiştir. 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümüyle Safevî Devleti fiilen sona ermiştir. 1514-1747 yılları arasında Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman, IV. Murad ve III. Ahmed dönemlerinde iki devlet arasında bölge üzerinde yoğun hâkimiyet mücadeleleri yaşanmıştır (İslam Ansiklopedisi, C.4., S.319-320).

Nadir Şah'ın ölümünden sonra Kaçar Hanedanı'nın kuruluş sürecinde Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgelerde bağımsız hanlıklar ortaya çıkmıştır. 1804-1813 Rus-İran Savaşları'nın ardından 1813 yılında bu hanlıkların büyük bölümü Rusya İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir. 18 Şubat 1828 tarihinde Rusya ile Kaçar Hanedanı arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması gereğince Aras Nehri sınır olmak üzere Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak ikiye ayrılmıştır (Saray, 1993, s. 11-20). Kuzey Azerbaycan, 30 Ağustos 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını yeniden ilan etmiştir.

XI-XIII. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu, İran, Azerbaycan, Irak (Kerkük) ve Suriye'ye göç eden Oğuz toplulukları, bu coğrafyalarda ağız özelliklerini ve kültürel değerlerini yaşatmışlardır. Ancak farklı kültürlerle temas, siyasî gelişmeler ve coğrafi ayrışmalar sonucunda Oğuz topluluklarının ağızlarında farklılaşmalar meydana gelmiştir. Anadolu, İran ve Azerbaycan sahalarında dil farklılıkları XI-XII. yüzyıllarda belirginleşmeye başlamış; XIII-XIV. yüzyıllarda Karakoyunlu-Akkoyunlu mücadeleleri ve Osmanlı Devleti ile yaşanan siyasî gelişmelerle daha da keskinleşmiş; 1501'de Safevî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte süreç tamamlanmıştır. XVI. yüzyıldan sonra Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi iki ayrı yazı dili olarak gelişimini sürdürmüştür (Ercilasun, 2007, s. 430).

Çalışmanın Amacı ve Özgün Değeri

Zeynep Korkmaz'ın *Gramer Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde ağız terimi, “Bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri” şeklinde tanımlanmaktadır (Korkmaz, 1992, s. 4). Türkçe Sözlük'te ise ağız terimi, “Belli yerleşim bölgelerine özgü, yazı dili hâline gelmemiş dil; diyalekt” olarak açıklanmaktadır.

Ağızlar, bir ülke sınırları içinde ses, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından farklılık gösteren konuşma biçimleridir. Bununla birlikte, bir dile ait fonetik, morfolojik ve söz varlığına ilişkin özelliklerin başka ülkelerin sınırları içinde de varlığını sürdürdüğü görülebilmektedir. Bu bağlamda Doğu Anadolu Bölgesi'nde özellikle Iğdır, Kars, Ardahan, Van, Bitlis ve Ağrı illerindeki Azerî ve Terekeme ağızlarında görülen birçok ses, şekil bilgisi ve söz varlığı unsuru, Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağızlarıyla ortak özellikler taşımaktadır.

Van Gölü çevresine yerleşen Oğuz Türkleri, XVI. yüzyıla kadar Selçuklu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemlerinde iç içe yaşamış ve ortak kültürel değerler oluşturmuşlardır. XVI. yüzyıldan itibaren Azerbaycan Türkçesi özelliklerinin görüldüğü Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Ağrı ve Van illeri Osmanlı ve Safevî devletleri arasında sık sık el değiştirmiştir. 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Bağdat, Basra ve Şehrizor Osmanlı Devleti'ne; Revan ise Safevî Devleti'ne bırakılmıştır. Bu gelişmelerin ardından İran, Azerbaycan ve Anadolu'daki Oğuz toplulukları arasındaki ilişkilerin seyri değişmiş; Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki fonetik ve morfolojik farklılıklar daha belirgin hâle gelmiştir.

Van ili ağızları, Doğu Grubu ağızları içinde yer almakla birlikte tarihsel süreçte İran ve Azerbaycan sahasıyla sürdürülen ortak yaşamın etkisiyle Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağızlarının belirgin özelliklerini de bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Van ili ağızları ile Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağızları arasındaki ortak morfolojik dil unsurlarını tespit etmek ve karşılaştırmalı bir yöntemle değerlendirmektir. Bu araştırma, Türkçenin ağız bölgelerine ilişkin hazırlanacak dil atlaslarına sistemli veri sağlamayı; söz konusu ağız sahalarının sınırlarını ve birbirleriyle olan ilişkisel konumlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Dil ürünlerine dayanan bu tür çalışmalar, mimari, müzik, din ve halk kültürü başta olmak üzere çeşitli disiplinlerde yürütülecek araştırmalar için kuramsal ve yöntemsel bir zemin oluşturacaktır.

Çalışmanın İçeriği ve Yöntemi

Van ili ağızları, fonetik, morfolojik ve söz varlığı bakımından Türkiye Türkçesinin Doğu Grubu ağızlarının karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Bununla birlikte, tarihsel süreçte Türkiye, Azerbaycan ve İran sahalarında ortak siyasi yapılar altında yaşamış Oğuz topluluklarının kültürel birlikteliği, dil özelliklerine de yansımıştır.

Bu çalışma, Van ili ağızlarını oluşturan üç ağız bölgesinden elde edilen veriler ışığında oluşturulmuştur:

1. Van İli Yerli Ağızı
2. Van İli Küresinni Ağızı
3. Van İli Erciş İlçesi Ağızı

Van İli Yerli Ağızı ile Van ili Erciş İlçesi Ağızı, Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerinde bölgeye yerleşen Oğuz kökenli Türkmen topluluklarının dil özelliklerine dayanmaktadır. Van İli Küresinni Ağızı ise XX. yüzyılın başlarında İran'ın Urmiye, Salmas, Hoy, İstiran, Sılav ve Tebriz gibi yerleşim merkezlerinden Van ve çevresine göç eden Oğuz kökenli Türk topluluklarının dil verilerini kapsamaktadır. Oğuz kökenli Küresinni toplulukları Van merkezinde İskele, Yalı, Beyüzümü, Sıhke mahallelerine; Karagündüz, Alaköy, Kasımoğlu, Bardakçı, Lamizgirt, Yumrutepe, Köprüler köylerine ve Özalp, Saray, Edremit, Başkale ilçelerine yerleştirilirler (Gökçür, 2012, s.11; Bulak, 2015, s. 13). Çalışmada Van İli Yerli Ağızı'ndan alınan veriler “Vn. Yr.” kısaltmasıyla, Van İli Küresinni Ağızı'ndan alınan veriler “Vn. Krs.” kısaltmasıyla ve Van İli Erciş İlçesi Ağızı'ndan alınan veriler de “Erciş” ilçe ismi ile belirtilmiştir.

Araştırma karşılaştırmalı yöntemle yürütülmüştür. Öncelikle Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağızları üzerine yapılan akademik çalışmalar incelenmiş; bu çalışmalarda morfolojik dil özellikleri tespit edilmiştir. Daha sonra bu özellikler, Van ili ağızları üzerine yapılmış çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Ortak unsurlar değerlendirilmiş; Van ili ağızlarında bulunup Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde yer almayan bazı morfolojik unsurların Azerbaycan Türkçesi ağızlarında varlığını sürdürdüğü belirlenmiştir. Bu durum, iki saha arasında tarihî ve dilsel sürekliliği göstermesi bakımından önemli bir bulgu olarak değerlendirilmiştir.

Van ili ağızları ile Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağızlarında ortaklık arz eden morfolojik dil özelliklerinin izleri Türkiye Türkçesinin Doğu Grubu ağızları içinde de sürülmüştür. Van ili ağızları ile Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağızlarındaki söz konusu morfolojik dil ortaklıkları karşılaştırmalı bir yöntemle Doğu Grubu ağızlarından alınan örneklerle belirtilmiştir.

Memmedağa Şireliyev, 1983 yılında yayımladığı *Дуалекты и Говоры Азербайджанского Языка (Azerbaycan Dilinin Dialekt ve Şiveleri)* adlı çalışmada Azerbaycan Türkçesi ağızlarını tarihî gelişim süreçleri ve coğrafi dağılımları çerçevesinde dört ana grupta değerlendirmiştir. Araştırmacı, bu sınıflandırma doğrultusunda ağızların fonetik ve morfolojik özelliklerini ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Buna göre Doğu grubu (Bakü, Şamahı, Kuba, Muğan, Lenkeran), Batı grubu (Kazah, Karabağ, Gence, Ayrım), Kuzey grubu (Şeki, Zagatala, Kah) ve Güney grubu (Nahçıvan, Ordubad, Tebriz, İrevan) olmak üzere dört temel ağız bölgesi belirlenmiştir.

Van ili ağızlarının Azerbaycan Türkçesi ağızlarıyla ortaklık gösteren fonetik özellikleri ise başta Memmedağa Şireliyev'in *Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları* olmak üzere, İbrahim Bayramov'un *Azerbaycan Dialektologiyası* ve Meherrem Memmedli'nin aynı adı taşıyan çalışmasından elde edilen veriler doğrultusunda değerlendirilmiş ve karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmiştir.

İnceleme

1. İsimler

1.1. İsim Çekim Ekleri

1.1.1 Yükleme Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde ünsüz ile biten sözcüklerde yükleme hâli eki için “+I/+U” ; ünlü ile biten sözcüklerde ise “+nI/+nU” şekilleri kullanılır: lampanı, almanı, gülü, hékayeni, odunu, ananı, atanı, atı, defderi (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 195); kitabı, defderi, buynuzu, almanı, teyyareni, ordunu, körpünü (Yalçın, 2021, ss. 222-223); kitabı, daftarı, kolxozu, gözü, Musanı, tayyarani, ordunu, körpünü (Hüseynzade, 2007, s. 50); trubkanı, mal-qaranı, qoyun-quzunu, atı-deveni (Kazımov, 2010, s. 73).

Van ili Küresinni ağzında ünlü ile biten sözcüklerde yükleme hali için “+nI, +nU” şekilleri kullanılır: rezeni “rezeyi”, imdini, esKini “şimdiyi, eskiyi”, buğdanı “buğdayı”, gülperini “Gülperi’yi”, tohlunu “tokluyu”, rampanı “rampayı”, köylünü “köylüyü”, ğapını “kapıyı”, burani, “burayı”, orani “orayı”, hacını “hacıyı”, torbanı “torbayı”, diblomani “diplomayı”, dehreni “tahrayı”, buğçuni “biçkiyi”, dēlini “deliyi”, duanı “duayı”, ğarganı “kargayı”, çayda çırani “çayda çırayı”, duvanı “duayı” (Gökçür 2012, s. 222); buğdanı “buğdayı”, eçe peçeni “Eçe Peçe’yi” (Ankay, 2022, s. 120); kerdını, sevgini, kelefçeni, ünivesteni, buğdâni, bostançını, oraxçanı, burani, buğdâni, fatmanı, qapını, süngünü, zopanı, dünyanı (Bulak, 2015, s. 76).

Ünlü ile biten sözcüklere getirilen “+nI/+nU” şekilleri Türkiye Türkçesi ağızları içerisinde Kars, Ardahan, Iğdır illerinin Azeri ve Terekeme ağızlarında görülür: masanı, ğapını (Ercilasun 2002a, s. 153); ğadanı, dananı, obanı (Koç, 2021, s. 127).

1.1.2. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki

Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde teklik 3. şahıs iyelik çekiminde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ünlü uyumlarına bağlı olarak “+I/+U;+sI/+sU” şekilleri kullanılır: atası, paltarı, ğālâmi, ğolu, gözü (Kartallıoğlu- Yıldırım, 2007, s. 194). Söz konusu ek Azerbaycan Türkçesinin Bakü, Derbend, Quba, Tebriz, Lenkeran ağızlarında ünlüyle biten sözcüklerde “+si”, ünsüzle biten sözcüklerde ise “+i” şekillerinde kullanılır: qızı “kızı”, oğli “oğlu”, duni “donu”, ğüzi “gözü”, erebesi “arabası”, atası “atası”, başı “başı”, pulı “pulu”, ğülü “gülü”, bacısı “bacısı”, kürpüsü “köprüsü”, dehresi “tahrası”, ğüzgisi “gözgüsü, aynası”, süzi “sözü”, inegi “ineği”, üzimi “üzümü” (Bayramov, 2022, s. 192).

Teklik 3. şahıs iyelik eki Van ili ağızlarında ünlü ile biten sözcüklere “+si”, ünsüzle biten sözcüklere ise “+i” şeklinde getirilir. Ekin düz-dar-ince ünlülü olması ünlü uyumlarının bozulmasına neden olmuştur: gözi “gözü”, çapı “çapı”, balmumu “balmumu”, tere yağı “tereyağı”, iran saKızı “İran sakızı”, bacısı “bacısı”, durumu “durumu”, uci “ucu”, çalgısı, sazi, sözi “çalgısı, sazi, sözü”, gönli “gönlü” bugdasi buğdayı”, aşçısı “aşçısı”, yazısı “yazısı” (Gökçür, 2006, Vn. Yr. Vn. Krs. s. 92); adi “adı”, oğli “oğlu, anasi “anası”, parasi “parası”, komşusi “komşusu”, kafasi “kafası”, halısı “halısı” (Gönen, 2003, Erciş, s. 89).

Teklik 3. şahıs iyelik ekinin ünlü ile biten sözcüklere “+si”, ünsüzle biten sözcüklere ise “+i” şeklinde tek şekilli getirilmesi diğer Doğu grubu ağızlarında da görülür: anasi, domuzi, halısı, parasi, gözi (Zülfikar, 1978, 308, 310); Erzincan: gözi, çarşusi (Sağır, 1995, s. 139); Bingöl: eyahKabisi, omanati, erKadaşi, Kocesi (Küçükler, 1988, s. 78); Muş: oğli (Özmen, 2007, 60); Diyarbakır: ağacı, ağzi, anasi, arhasi, oğli (Erten, 1994, s. 34); Kars: tenesi, yoli, burasi, etrafi (Ercilasun, 2002, Kars ili ağızları metinleri); Iğdır: tayfasi, anasi, ekrebasi, parçasi, sırası, yoli (Koç, 2021, s. 125); Gümüşhane, Bayburt: küçügi, ğaşıgi, suyi, tarafi (Acar, 1982, s. 96).

1.1.3. Çokluk 2. Şahıs İyelik Eki

Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde çokluk 2. şahıs iyelik çekiminde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “(I)n(I)z / (U)n(U)z” şekilleri kullanılır: atanız, paltarınız, ğäläminiz, ğolunuz, gözünüz (Kartallıoğlu- Yıldırım, 2007, s. 194).

Azerbaycan Türkçesinin kuzey ve batı grubu ağızlarında çokluk ikinci şahıs iyelik çekiminde geniz ünsüzü n (ŋ) düşme eğilimi gösterir: qunaöz “konağınız”, atouz “atanız”, quzu:z “kuzunuz”, ütü:z “ütünüz” (Kuba), ereböz “arabanız” (Bakü), başu:z “başınız”, oxlouz “oklavanız”, papağuz “papağınız”, qeyişüz “qayışınız, kemeriniz” (Bakü), atu:z “atınız”, elü:z “eliniz”, öyü:z “eviniz”, neneöz “neneniz” (Muğan), dedü:z “dedeniz”, torbo:z “torbanız”, qapu:z “kapınız” (Celilabad), ağacu:z “ağacınız”, elü:z “eliniz” (Bayramov, 2022, s. 191).

Van ili ağızlarında çokluk 2. şahıs iyelik çekiminde ekleşme yoluna gidilmiş, ekin başındaki ŋ geniz ünsüzü düşürülmüştür. Ek ünlüyle biten sözcüklere “+z”, ünsüzle biten sözcüklere ise “+Iz/+Uz” şekillerinde getirilir: diyeceğiz “diyeceğiniz”, äKmâyiz “ekmeğiniz”, soğanlarız “soğanlarınızı”, köküz “kökünüz”. (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 231); eKmegiz “ekmeğiniz”, bağrız “bağrınız”, beliz “beliniz”, silahız, “silahınız”, yemeğiz “yemeğiniz”, cëbiz “cebiniz”, arabaz “arabanız”, yüzüz “yüzünüz”, davediyezi “davetiyenizi” (Gökçür, 2006, Vn. Yr. Vn. Krs. s. 93); şevketize “şevketinize”, elize “elinize”, dilize “dilinize” (Ankay, 2022, Vn. Krs., s. 118); paraz, günahız, anazi, babazi, meyvezi, soyadıızdan, ölmüşlerize (Bulak, 2015, Vn. Krs., s. 87); üşahlarız “çocuklarınız”, paraz “paranız”, ekrabaz “akrabanız”, cenazaz “cenazeniz”, sözüz “sözünüz”, devaz “davanız” (Gönen, 2003, Erciş, s. 89).

Diğer Doğu grubu ağızlarında da çokluk 2. şahıs iyelik çekiminde ekin başındaki η geniz ünsüzü düşürülmüştür: Erzurum ağaz, kölez, kuzuz, köwlüz, başiyiz (Gemalmaz, 1995, 270); Elazığ: oğluz, başıza, edetizi, kövlerize (Buran-Oğraş, 2003, s. 125); Bitlis: dinizdan, uşahlarız, paraz, sözüz (Zülfikar, 1978, s. 316; Gönen, 2003, s. 89); Erzincan: hasdez, eliz (Sağır, 1995, s. 139); Diyarbakır: ağzızın, başızı, biriz, máhlez (Erten, 1994, s. 35); Urfa: kafayız, durumiyız, istediğiyız, etrafız (Özçelik, 1997, s. 82); Kars: yiyeceğiz, toplantığiz (Ercilasun, 2002, Kars ili ağızları metinleri); Gümüşhane, Bayburt: haberiiz, malimiyiz, gendiz (Acar, 1982, s. 97); Ağrı: evizi, topuzi, böyügüz, yoluz (Efendioğlu, 2009, 830).

1.2. Adların Ek Fiil Çekimi ve Ekleri

Türkçede bildirme işlevini yürüten başlıca unsur Türk dilinin tarihî dönemlerinde “er-“ şeklinde kullanılan yardımcı fiildir. “er-” yardımcı fiili günümüze uzanan süreçte ekleşme neticesinde “i-” şekline dönüşmüştür. Günümüzde imek fiili, ek fiil, ana yardımcı fiil adlarıyla anılan söz konusu şekil isimlerde ve isim soylu sözcüklerde bildirme işlevinde kullanılmaktadır. “i-“ ek fiili Türkiye Türkçesi yazı dilinde tarihî gelişimini tamamlamış, teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıslarda bildirme görevi üstlenmiştir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde tamamen ekleşip kaybolan “er-“ isim fiilinin / ek fiilin ünlüsü Azerbaycan Türkçesinde düşmemiş, düz-dar ünlülü şekliyle kullanılagelmıştır. yaxşı idim, yaxşı idi, telebe idim, telebe idi, yaxşı imişsen, telebe imişsiniz, telebe isek (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, ss. 197-198); var idi, çetin idi, teze idi, aid idi, xoş idi (Yalçın, 2021, ss. 244-245).

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Van ili Küresinni ağzında da ek fiilin ünlüsünün düşmeyip korunduğu görülür: levazım idim, onbaşı idim, genc idim, ben idim, men idim, misafur idim, âc idim, gelin idin, zalım idin, yoħ idi, ocaħ idi, hoş idi, taTlı idi, bayram idi (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 302-303); böyüg idi “büyüktü”, var imiş “varmış” (Ankay, 2022, Vn. Krs., s.139).

Azerbaycan Türkçesinin özelliklerinin korunduğu diğer Doğu Anadolu ağızlarında da ek fiilin ünlüsünün düşmediği düz-dar ünlülü şekliyle kullanıldığı görülür: Erzurum: ğardaşidim, ğulidim, ğardaşidi, ğulidi, ğulidi, ağayidi, (Gemalmaz 1995, s. 320-324); Kars, Ardahan, Iğdır: beğ imiş (Ercilasun 2002, s. 306), varımış, yoğumuş, zengin imiş (Ercilasun 2002, s. 308), asker idim (Ercilasun 2002, s. 205).

1.2.1. Ek Fiilin Geniş Zaman Teklik 1. ve 2. Şahıs Bildirme Çekimi

Azerbaycan Türkçesinde zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs bildirme çekiminde şahıs eklerinin ünlüleri Türkiye Türkçesinden farklı olarak, daralmamış; Batı Türkçesinin başındaki düz-geniş ünlülü şekillerini muhafaza etmiştir: yaxşıyam, telebeyem, müellimem, yaxşısan, telebesen, müellimsen (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 197); bextiyaram, müellimem, telebeyem,

musiqişünasam, adamsan, menimsen, ulduzsan, xeyalsan, burdasan, mēhribanımsan (Yalçın, 2021, ss. 242-243)

Azerbaycan Türkçesi Tebriz, Çebreke, Kazah, Bakü, Şeki, Derbend, Nahçıvan, Muğan, Kubadlı ağızlarında ek fiilin geniş zaman teklik 1. ve 2. şahıs çekiminde düz-geniş ünlülü +(y)am, +(y)em; +san, +sen şekilleri kullanılır: çobanam “çobanım” “doğduram” “doktorum”, çörehçiyem “çörekçiyim”, cahalam “cahilim” cavanam “civanım”, mellimem “muallimim”, hatunam, “hatunum”, biyügem “büyüğüm”, kişiyem “küçüğüm”, cavansan “civansın”, qunağsan “konuksun”, balamızsın “çocuğumuzsun” qardaşımsın “kardeşimsin”, ireşbersen “rençbersin”, yaxçısın “yahşısın” (Bayramov, 2022, s. 201-203).

Van ağızlarında ek fiilin geniş zaman teklik 1. ve 2. şahıs çekiminde düz-geniş ünlülü “+(y)Am, +sAn” şekilleri kullanılır: gencem “gencim”, qaranfilem, biberem, misafirem “karanfilim, biberim, misafirim”, menem “benim”, acam “açım”, salkımsın, gözüksün, sözümsün “salkımsın, gözüksün, sözümsün”, yaşındasan “yaşındasın”, kimsen “kimsin”, nērelisen “nerelisin”, erdişlisen “Ercişlisen” (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 299-300); yaşındayam “yaşındayım”, kardayam “kardayım”, küresinniyem “Küresinniyim”, nērelisēn “nerelisin” (Ankay, 2022, Vn. Krs., s. 158); padişaham “padişahım”, suşliyam “suçluyum”, ecizem “acizim”, dayısisın “dayısısın”, menimsen “benimsin”, serbessen “serbestsin” (Gönen, 2003, Erciş, s. 110).

Doğu Anadolu ağızlarından Erzurum’un Yukarı Aras, Yukarı Karasu, Tortum ve İspir ağızlarında, Erzincan’ın merkez, Tercan ve Çayırılı ağızlarında, Kars, İğdır ve Bitlis ağızlarında da ek fiilin geniş zaman teklik 1. ve 2. şahıs çekiminde düz-geniş ünlülü +(y)am, +(y)em; +san, +sen şekilleri kullanılır: Erzurum: (Yukarı Aras, Yukarı Karasu, Tortum, İspir): benem, ğardaşam, sensen, bacısın, ağasan (Gemalmaz 1995, ss. 313-316); Erzincan: (Erzincan merkez, Tercan, Çayırılı) ahrabayam, ēyiyem, ēyisen, irazıyam, ahrabasan (Sağır 1995, s. 154); Kars: nērelisen, muhtarısın, böyügem, sūrmeliyem (Ercilasun 2002, s. 306); Bitlis: menem, orucam, küçügem, türkem, millettensen, boşsan, serbessen, ağasısan (Gönen, 2003, Erciş, s. 110); İğdır: kövliyem, inciye, iğdirliyem, değılem, yaşındayam, evliyem, değılsen, haralısan (Koç, 2021, s. 130).

1.2.2. Ek Fiilin Geniş Zaman Çokluk 1. Şahıs Bildirme Çekimi

Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde ek fiilin çokluk 1. şahıs çekiminde “-ıq, -ik, -uq, -ük” şekilleri kullanılır: yaxşıyıq, telebeyik, müellimik (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 197); Biz **Şekiliyik, Nuxalı deyilik** “Biz Şekiliyiz, Nuxalı değıliz”, Biz seninle **qoxumuk** “Biz seninle akrabayız”. Biz de canlı **insanıq** “Biz de insanız” (Yalçın, 2021, ss. 243).

Azerbaycan Türkçesinin Çemberek, Gence, Qarabağ, Qazah, Nahçıvan, Tovuz, Şemkir ağızlarında ek fiilin geniş zaman çokluk 1. şahıs çekiminde kalın ve ince ünlülü sözcüklerde “+İh/Uh; +Ik/+Uk” şekilleri kullanılır: şahıdıh

“şahidiz”, aşığılı “aşığız”, dülgerli “dülgeriz”, yahşiyli “yahşiyiz”, qonşuyuh “komşuyuz”, böyüyük “büyügüz” “yerriyih “yerliyiz”, arıcıyih “arıcıyız” (Bayramov, 2022, s. 201-202).

Van ili ağızlarda ek fiilin geniş zaman çokluk 1. şahıs çekiminde şahıs eki kalın ve ince ünlülü sözcüklere “+ıh, +ığ” şekillerinde getirilir: misafirinli “misafiriniz”, şüphedeyih “şüphe içindeyiz”, tohuş “tokuz”, yohşuluş “yoksuluz” azeriyih “Azeriyiz”, raziyih “raziyiz”, küresinniyih “Küresinniyiz”, burdayih “buradayız” (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 301); müsülmanli “müslümanız”, ‘ecemli “Acemiz”, küresinniyih “Küresinniyiz” (Ankay, 2022, s.137); tarafındanli “tarafındanız”, sıhıntidayih “sıkıntıdayız”, yaşındayih “yaşındayız”, yoldayih “yoldayız” (Gönen, 2003, Erciş, s. 110).

Diğer Doğu Anadolu ağızlarında da ek fiilin geniş zaman çokluk 1. şahıs çekiminde +(y)Ik, +Uk şekilleri kullanılır. Ekin ünsüzü ince ünlülü sözcüklerde korunurken kalın ünlülü sözcüklerde sızıcılaşır: Erzurum: ğardaşli, biziyh, köwliyyih, köleyiyh, ağayih (Gemalmaz 1995, s. 315); Erzincan: eyiyik, ahrabayih, iraziyuh (Sağır 1995, s. 155); Kars: neferig (Ercilasun 2002, s. 316); Bitlis: iyiyik, kötüyik, köydenih, yoldayih (Gönen, 2003, Erciş, s. 110).

1.2.3. Ek Fiilin Geniş Zaman Çokluk 2. Şahıs Bildirme Çekimi

Azerbaycan Türkçesinde ek fiilin geniş zaman çokluk 2. şahıs çekiminde Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi “+sInIz/+sUnUz” şekilleri kullanılır: yahşısınız, telebesiniz, müellimsiniz (Kartalhoğlu ve Yıldırım 2007, s. 197).

Azerbaycan Türkçesinin kuzey ve batı grubu ağızlarında (Çemberek Kazah, Gence, Bakü Lenkeran) ek fiilin geniş zaman çokluk 2. şahıs çekiminde “+sIz, +sUz” şekilleri kullanılır: uşağsuz “çocuksunuz”, balıqçısuz “balıkçısınız” (Lenkeran), müsiqçısıniz “çalgıcısınız”, dedesüz “dedesiniz”, adamsuz “adamsınız”, eltisüz “eltisiniz”, bakilisüz “Bakülüsünüz”, cayılsuz “cahilsiniz”, telebesüz “talebesiniz” (Bayramov, 2022, s. 191); anasız “annesiniz”, adamsız “adamsınız”, dossuz “dostsunuz” (Kazak), qocasız “yaşlısınız”, mellimsi:z “muallimsiniz”, ekinçisi:z “çiftçisiniz” (Zengilan), naxırçısız “çobansınız”, mededçisiz “yardımcısınız” (Nahçıvan), hemşiresüz “bacısınız” (Bakü), uşağsuz “çocuksunuz”, giyovsuz “damatsınız” (Kuba), dedesuz “dedesiniz” (Muğan) (Memmedli, 2019, s. 200-201).

Van ili ağızlarında ek fiilin geniş zaman çokluk 2. şahıs çekiminde ekteki geniz ünsüzü (ŋ) düşürülmüştür. Çekim esnasında ek “+sIz/+sUz” şekillerinde kullanılır: Kulısız “kulusunuz”, mıhTarsız “muhtarsınız”, nasılız “nasılsınız”, kişisiz “kişisiniz”, nêrdesiz “neredesiniz” (Gökçür, 2006, Vn. Yr., Vn. Krs., s. 119); gençsiz “gençsiniz”, ‘ecemsiz “Acemsiniz”, Karagündüzlüsüz “Karagündüzlüsünüz” (Ankay, 2022, s.138); cezalızsız “cezalırsınız”, hardasız “neredesiniz” (Gönen, 2003, Erciş, s. 110).

Van ili ağızlarında ek fiilin geniş zaman çokluk 2. şahıs çekiminde kullanılan “+sIz/+sUz” şekilleri diğer Doğu grubu ağızlarında da kullanılır: Erzurum: kardassız, sissiz, ağasız, kövlişüz (Gemalmaz, 1995, ss. 317-318); Elazığ: babamızsız (Buran-Oğraş, 2003, s. 168); Bitlis-Adilcevaz / Ahlat: eyi misiz, kötısiz, cezalısız, hardasız (Gönen, 2003, s. 110); Erzincan: ahrabasız, erzincannısız, irazusuz (Sağır, 1995, s. 155); Urfa: kaç kişısiz (Özçelik, 1997, s. 106); Iğdır: nasılsız (Koç, 2021, s. 131).

2. Fiiller

2.1. Fiil Çekim Ekleri

2.1.1. Şahıs Ekleri

2.1.1.1. Teklik 1. ve 2. Şahıs Ekleri

Türkçede şahıs zamiri kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri Batı Türkçesinde Osmanlı Türkçesinin sonlarına kadar düz-geniş ünlülü kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinin sonlarında ve Türkiye Türkçesinde teklik 1. ve 2. şahıs eklerinin ünlüleri daralmıştır. Azerbaycan Türkçesinde ise düz-geniş ünlülü şekiller korunmuş, günümüze kadar ulaşmıştır: almışsan/alıbsan “almışsın”, alırsan/almağdasan “alıyorsun”, alacaqsan “alacaksın”, almalısan “almalısın” (Yalçın, 2021, s. 271); yazıram “yazıyorum”, yazırsan “yazıyorsun”, almışam “almışım”, alıbsan “almışsın”, almağdayam “alıyorum”, geleceyem “geleceğim” (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, ss. 206-207); yazmışam, galmişam, yazıram, galıram, yazacağam, galacayam, yazaram, galaram, yazmalıyam, galmaliyam, yazmağdayam, galmakdayam, yazmışam, yazırmışam, yazmışsan, galmişsan, oxumuşsan, yazırsan, galırsan, yazacaqsan, galacaksan, yazarsan, galarsan (Hüseynzade, 2007, ss. 157-158), yazmışam, gelmişem, yazıram, yazacağam, gelerem, görmeliyem, oxumuşsan, gelibsen, görürsen, görmelisen (Kazımov, 2010, ss. 271-272).

Van ili ağızlarında şahıs zamiri menşeli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri düz-geniş ünlülü kullanılır: bulmuşam “bulmuşum”, oğumuşam “okumuşum”, almışsan “almışsın”, ağlaram “ağlarım”, geçersen “geçersin”, vereceksen “vereceksin”, gelecahsan “geleceksin” (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 259-277); uçmuşam “uçmuşum”, yapmışam “yapmışım”, cizmışsen “çizmişsin”, çıkarmışsan “çıkarmışsın”, edecehsen “edeceksin”, söylüyemerem “söyleyemem”, gèdersen “gidersin”, tutarsen “tutarsın” (Ankay, 2022, Vn. Krs., ss. 145-150); almışam “almışım”, galmişam “kalmışım”, sahlamışam “saklamışım”, görecehsen “göreceksin”, diyecehsen “diyeceksin” (Çelebioğlu, 2019, Erciş, ss. 95-96); bahıram “bakıyorum”, vuraram “vururum”, bülmirem “bilmiyorum”, aferdersen “aferdersin”, alacaqsan “alacaksın”, bülisen “biliyorsun” (Gönen, 2003, Erciş, s. 97).

Şahıs zamiri menşeli teklik 1. ve 2. şahıs eklerinin düz-geniş ünlülü kullanılması diğer Doğu grubu ağızlarında da görülür: Erzurum: almışam,

başlırem, gelecegem, başlaram, gelmeliyem almıssan, almışsen, ohumalısan, görmelisen (Gemalmaz, 1995, s. 349-371); Elazığ: sevirem, gârırsen, seversen, sohersen (Buran-Oğraş, 2003, s. 145); Bitlis-Adilcevaz / Ahlat: baħıram, vuraram, bülmirem, gidemenem, gidersen, qorħmiyasan, yaparsan, gelisen (Gönen, 2003, s. 97); Erzincan: alıyam, bulacem, goyaram, giderem alıysan, alırsen, baħarsen, götürürsen (Sağır, 1995, ss. 164-181); Diyarbakır: alacağam, alıram, qoymuşam, biraħıyam, almiyasan, atasan, atısan, gidisen (Erten, 1994, s. 43); Urfa: baħıyam, bilmiyem, neyliyeçağam, begenmişem, bilisen, urğasısan, görmıyesen (Özçelik, 1997, s. 94); Kars: bilirem, yatabilmenem, olasan, tolyacaħsan, göresen (Ercilasun, 2002, Kars ili ağızları metinleri); Iğdır: söylemişem, verecem, olaram, isTerem, geliPsen, yeyiPsen, deyersen, göreceyhsen (Koç, 2021, s.139); Gümüşhane, Bayburt: behliyecem (Acar, 1982, s. 111); Ağrı: yapıram, soraram, olamanam, eyliyirem görmışsen, vurürsen, atmırsan, gèdirsen (Efendioğlu, 2009, 829).

2.1.1.2. Çokluk 2. Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinin kuzey ve batı grubu ağızlarında (Bakü, Şamahı, Muğan, Nahçıvan, Şeki, Ordubat, Tebriz, Zakatala, Quba) fiillerin basit ve birleşik zaman çekimlerinde çokluk 2. şahıs eklerindeki geniz ünsüzü η çoğunlukla düşme eğilimi gösterir: aldüz, işledüz, qurduz, alıfsız, qurufsuz, qurmusuz, almısız, gètmısız, yazmısız, baxmissüz, vermüsüz (Şireliyev, 2008, ss. 199-225); başarduz, yidüz, oxuduz, gètdüz, giyduz, gèdisiz (Bayramov, 2022, ss. 249-255).

Van ili ağızlarında fiillerin basit ve birleşik zaman çekimlerinde çokluk 2. şahıs eklerindeki geniz ünsüzü η çoğunlukla düşer: geldüz “geldiniz”, ügütdüz “öğüttünüz”, demedüz “demediniz”, gelmişsiz “gelmişsiniz”, gitmişsiz “gitmişsiniz”, yapmışsiz “yapmışsınız”, yiyıbsız “yemişsiniz”, dalıbsız “dalmışsınız”, yiyirsiz, içirsiz “yiyorsunuz, içiyorsunuz”, gülersiz “gülersiniz”, atarsız “atarsınız”, gidecaħsız, baħacaħsız “gideceksiniz, bakacaksınız” (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, ss. 257-279); aldüz “aldınız”, yemedüz “yemediniz”, yèdüz, içTüz “yediniz, içtiniz” (Ankay, 2022, Vn. Krs., s. 144); aşmiyıbsız “açmamışsınız”, buğacaħsız “boğacaksınız”, yatisız “yatıyorsunuz”, yaparsız “yaparsınız”, gidirsiz “gidiyorsunuz” ölecehsiz “öleceksiniz” (Gönen, 2003, Erciş, s. 98).

Çokluk 2. şahıs ekindeki geniz ünsüzü n (η) diğeri Doğu grubu ağızlarında da çoğunlukla düşürülmekte ve ek çoğunlukla “-sIz / -sUz” şekillerinde kullanılmaktadır: Erzurum: almalsız, almışsız (Gemalmaz, 1995, ss. 351-372); Elazığ: gidersiz, tanırsız, getiracaħsız, bineceħsız (Buran-Oğraş, 2003, ss. 147-157); Bitlis-Adilcevaz / Ahlat: aşmiyıbsız, boğacaħsız, ölecehsiz, vèresiz (Gönen, 2003, s. 98); Erzincan: isdisiz, diyirsiz, bulmalısız, gelmelisiz (Sağır, 1995, ss. 168-193); Diyarbakır: çıħacaħsız, çıħarisiz, dinleyecaħsız, dolandırısız, bilisiz, gidesiz (Erten, 1994, s. 44); Urfa: deyisiz, yapısız, kesersiz, taparsız,

yandıracahsız (Özçelik, 1997, s. 95); Kars: çalışacahsız, gelecahsız, gurtaracahsız (Ercilasun, 2002, Kars ili ağızları metinleri); Iğdır: geliPsız, yersiz, içersiz, göreceKsız, isTersız (Koç, 2021, s.140); Gümüşhane, Bayburt: yiyecesis, görhiyisis, tanur misiz, afēdarsıs (Acar, 1982, ss. 108-111); Ağrı: gonusacahsız, başlırsız, oturasız, içesiz (Efendioğlu, 2009, s. 830).

2.1.2. Kip Ekleri

2.1.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Azerbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi öğrenilen geçmiş zaman çekimi için “-mlş, -mUş” şekilleri kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde bu şeklin dışında öğrenilen geçmiş zaman çekimi için kullanılan diğer bir şekil “-İp, -Up, -İb, -Ub” şekilleridir. Bu ekler teklik ve çokluk ikinci ve üçüncü şahıslarda kullanılır. Teklik ve çokluk 1. şahıs çekimleri kullanılmamaktadır: alıbsan, yazıbsan, alıb, yazıb, oħuyub, alıbsınız, işleyibsiniz, yazıb(dır)lar, alıb(dır)lar (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 207); gelibsen “gelmişsin”, gelib “gelmiş”, gelibsiniz “gelmişsiniz”, gelibler “gelmişler”; oħuyubsan “okumuşsun”, oħuyub “okumuş”, oħuyubsunuz “okumuşsunuz”, oħuyublar “okumuşlar” (Yalçın, 2021, s. 278); Sen alıbsan, O (Server) alıb, Siz alıbsınız, Onlar (Servergil) alıblar (Kazımov, 2010, s. 231).

Van ili ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman çekimi için –mlş, -mUş’lu şekillerin yanında “-İp, -Up, -İb, -Ub” şekilleri de kullanılır. Leyla Karahan bu ekin kuzeyde Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızlarında güneyde ise Bulanık, Ahlat, Adilcevaz, ve Van ağızlarında kullanıldığını ve ekin Ahlat’a kadar kullanım alanının olduğunu belirtir (Karahan 1996, s. 73): Teklik 2. şahıs: durupsan “durmuşsun”, geliPsen “gelmişsin”, bağlıybsan “bağlamışsin”, ölübsen “ölmüşsen”; Teklik 3. şahıs: durub “durmuş”, olub “olmuş”, salıb “salmış”, Kalmıyıb “kalmamış”, evlenıb “evlenmiş”; çokluk 2. şahıs: yapıpsız “yapmışsınız”, neye geliPsız? “niçin gelmişsiniz?”, yiyıbsız “yemişsiniz”, kaldırıbsız, söyübsüz “kaldırmışsınız, sövmüşsünüz”; çokluk 3. şahıs: gidıbler “gitmişler”, isTiyıbler “istemişler”, getirıble “getirmişler”, bırağıblar “bırakmışlar” (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 262-263); vėribsen “vermişsin”, duyupsan “duymuşsun”, düşüp “düşmüş”, gelmiyiP “gelmemiş”, geliPler “gelmişler”, vuruPlar “vurmuşlar”, gelipler kalıPlar “gelmişler, kalmışlar”, göçüpler “göçmüşler”, gidıbler “gitmişler”, gelibler “gelmişler”, gonusPlar “konmuşlar”, gitmiyipler “gitmemişler” (Ankay, 2022, Vn. Krs., s. 143-146); ölıp, çıxıp, götirıp, gidıp, giyıp, yapılp, geliPle, qalıpla, yapıpla, geliPsen (Bulak, 2015, Vn. Krs. ss. 90-92); geberdıpsen “gebertmişsin, öldürmüşsün”, alıpsan “almışsin”, geliPsen “gelmişsin” (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 94); alıpsan “almışsin”, öldürıpsen “öldürmüşsün”, götürıpsen “götürmüşsün”, salıp “salmış”, alıp “almış”, geliPsız “gelmişsiniz”, düzüpler “dizmişler” (Gönen, 2003, Erciş, ss. 104-105).

Türk dilinin tarihi dönemlerinde fiil kök ve gövdelerine “-İp/-Up dUrUr” şeklinin getirilmesi ile sürerlilik ifade eden birleşik fiiller teşkil eden söz konusu yapı Azerbaycan Türkçesinde ekleşme neticesinde Tebriz ağızında “-İp”, Salmas ağızında “-İb,- İf,- İt,- İbdı,-İtdı, Horasan ağızında “-İb,-İt”, Urmiye ağızında “- İb,- İt,- İtdı/İttı, Erdebil ağızında “-İp, Hemedan ve Sofyan ağızlarında “-İd,- İddı şekillerinde kullanılır: alıp, yığıp, İtip, tapıp (Tebriz), ayılıt, düşüt, görmüyüt, yatıtdı, oturutdu, yeditdi (Salmas), alıb/ alıt (Urmiye), çekid, veriddi (Hemedan) (Memmedli, 2019, ss. 225-226)

Öğrenilen geçmiş zaman çekiminde istifade edilen “-İp, -Up, -İb, -Ub” şekillerinin diğer Doğu grubu ağızlarından Bitlis, Elazığ, Kars, İğdir ve Ağrı yörelerinde de kullanıldığı tespit edilmiştir: Elazığ: batıpsın, gâtıpsın, çatıpsın (Buran-Oğraş, 2003, s.154); Bitlis-Adilcevaz / Ahlat: alıpsan, yazılıpsan, öldürüpsen, götürüpsen (Gönen, 2003, s. 104); Kars: ağardıpsan, geçirdipsen, durupsan, alıpsan (Ercilasun, 2002, Kars ili ağızları metinleri); İğdir: geliPsen, yeyiPsen, kesiPsen, geliPsız geliPler, turufla, pişiriPler, gediPler, yeniPle (Koç, 2021, ss.146-147); Ağrı: gelipsen, gelifsen (Efendioğlu, 2009, s. 833).

Van ili Küresinni ağızında öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 3. şahıs çekiminde “-İT, -uT; -İt, -Ut” şekilleri de kullanılır: Kalıt “kalmış”, gelit “gelmiş”, geçit “geçmiş”, olut “olmuş”, KocalıT “kocalmış”, ölüT “ölmüş” (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 263); dolıt, ekıt, düşıt, deyişıt (Bulak, 2015, Vn. Krs. s. 92).

2.1.2.2. Şimdiki Zaman Çekimi

Türkiye Türkçesi yazı dilinde şimdiki zaman eki için kullanılan “-yor” şekli aslında Eski Türkçedeki yorı- (yürü-) eyleminin geniş zaman (-r) eki almış biçimidir. Bugün Orta ve Batı Anadolu ağızlarında şimdiki zaman çekimlerinde kullanılmakta olan “-yorı /-yor / -yo / -yu” gibi varyantlar yorı-r eyleminin ekleşmiş şekilleridir. Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman ve geniş zamanı karşılamak için kullanılan “-r,-İr,-Ar”lı şekillerden dar ünlülü şekiller şimdiki zaman için; geniş ünlülü şekiller ise geniş zaman karşılığı olarak gelecek zaman için kullanılır (Türk, 1996, ss. 291-340) yazıram, yazırsan, yazır, yazırığ, yazırsınız, yazırlar; işleyirem, işleyirsen, işleyir, işleyirik, işleyirsiniz, işleyirler; oxuyuram, oxuyursan, oxuyur, oxuyuruğ, oxuyursunuz, oxuyurlar; gülürem, gülürsen, gülür, gülürük, gülürsünüz, gülürler (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 207); alıram, alırsan, alır, alırıq, alırsınız, alırlar; görürem, görürsen, görür, görürük, görürsünüz, görürler (Yalçın, 2021, s. 279); yazır, gelir, qurur, görür, anlayır, işleyir, oxuyur, sürüyür (Hüseynzade, 2007, s. 152); alıram, gelirem, alırsan, gelirsan, alır, gelir, alırıq, gelirik, alırsınız, gelirsiniz, alırlar, gelirler (Kazımov, 2010, s. 232)

Van ili Küresinni ve Erciş ağızlarında şimdiki zaman çekiminde dar ünlülü – (y)İr, -(y)Ur şekilleri kullanılır: diyirem “diyorum”, gidirsan, “gidiyorsun”, gelmir “gelmiyor”, uzadırıh “uzatıyoruz”, oynırıh “oynuyoruz”, yiyirsiz, içirsiz

“yiyorsunuz, içiyorsunuz”, geliller, yapılla “geliyorlar, yapıyorlar” (Gökçür 2012, Vn. Krs., Erciş, s. 264-269); işitmirem “işıtmıyorum”, z’ened’irem “zannediyorum”, gidirsen “gidiyorsun”, diyir “diyor”, (Ankay, 2022, Vn. Krs., ss. 146-147); sağmıram “sağmıyorum”, yazıram “yazıyorum”, galıram “kalıyorum”, çalışıram “çalışıyorum”, bilmirem “bilmiyorum”, gelirem “geliyorum”, atıram “atıyorum” (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 89); baħıram “bakıyorum, bülmirem “bilmiyorum”, bilirsən “biliyorsun, söliyr “söylüyör”, ügüdirik “öğütüyörüz”, gidirsiz “gidiyorsunuz” (Gönen, 2003, Erciş, ss. 101-102).

Azerbaycan Türkçesinin Bakı, Şamahı, Göygöl, Göyçay, Cebrayıl, Tovuz, Lenkeran, Tebriz ağızlarında şimdiki zaman çekiminde “-I /-U” şekilleri kullanılır: alu “alıyor”, qalu “kalıyor”, gelü “geliyor” (Bakü), geli “geliyor” (Şamahı), getiri “getiriyor”, yetişi “yetişiyor” (Göygöl), oli “oluyor” (Göyçay), bili “biliyor” (Cebrayıl), danışısən “konuşuyorsun” (Lenkeran), geli “geliyor”, aparı “götürüyor”, görü “görüyor” (Tebriz) (Bayramov, 2022, s. 257); oli “oluyor”, gelü “geliyor”, alu “alıyor”, bili “biliyor” Memmedli, 2019, ss. 230).

Van ili ağızlarında şimdiki zaman çekiminde dar ünlülü –(y)I, -(y)U şekilleri de kullanılır: çaliyam “çalışıyorum”, bilisen “biliyorsun”, egi, dolani “eğiyor, dolanıyor”, ğonuşiyiġ “konuşuyoruz”, pişirisiz “pişiriyorsunuz”, götüriler “götürüyorlar” (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 264-269); bilmiyem “bilmiyorum”, ğalियem “kalıyorum”, biraħiyem “bırakıyorum”, oħuyisen “okuyorsun”, Konişısən “konuşuyorsun”, ğılıyih “kılıyoruz”, çalışiyih “çalışıyoruz”, bilisiz “biliyorsunuz”, ğoyileş “koyuyorlar”, araşıtriler “araştırıyorlar” (Ankay, 2022, Vn. Krs., ss. 147-148); ğeçısən “geçiyorsun”, ölçi “ölçüyor”, ati “atıyor”, kaħi “kalkıyor”, yatısız “yatıyorsunuz”, aparısız “götürüyorsunuz”, göriler “görüyorlar”, oturilar “oturuyorlar” (Gönen, 2003, Erciş, ss. 101-102).

Diğer Doğu Anadolu ağızlarında da özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında şimdiki zaman çekiminde dar ünlülü –(y)Ir, -(y)Ur şekilleri kullanılır: Erzurum: alıram, bağlırem, gelirsən, diyir, geliller [Gemalmaz 1995, ss. 353-358]; Elazığ (Ağın): getürir, ğedir, alır, düşir, baħir [Buran 1997, s. 65]; Erzincan (Tercan ve Çayırılı): bağlırsən, alırem, alırıġ, diyir (Sağır 1995, s. 164-170); Kars, Ardahan, İğdir: (Kars Yerli ve Azerileri ağızlarında): ğonuşirsın, durır, içirem, görir (Ercilasun 2002, s. 150); Ağrı: gelir, çalışır, içirler, taħirlar, yapirik (Efendioğlu 2009, s. 830).

2.1.2.3. Geniş Zaman Çekimi

Türkiye Türkçesinde geniş zaman kipini karşılayan zaman dilimi Azerbaycan Türkçesinde “Qeyri Gelecek Zaman” adı ile dile getirilir. Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman ekleri, ünlü ile biten fiillere ünsüzlü şekliyle gelirken ünsüzle biten fiillere ise çoğunlukla düz-geniş ünlülü “Ar” şekillerinde getirilir (Türk 1996, ss. 311-312); işleyerem, işleyersen, işleyer, işleyerik, işleyersiniz,

işleyerler; oħuyaram, oħuyarsan, oħuyar, oħuyarıq, oħuyarsınız, oħuyarlar (Yalçın, 2021, ss. 284-285). Berk tapşırđı ki, sabah Behlülün toyudur, **gellersen**. Qalxıb senin barende bir tutarlı nitq **dëyerem**. Qalır demirle sement, onu da rayon merkezinden **alarıq**. Gëdek oxuyaq, sonra qayıdıb hemişelik bir yerde **yaşayarıq** (Hüseynzade, 2007, s. 153).

Van ili ağızlarında geniş zaman çekiminde ünlü ile biten sözcüklere “-r”; ünsüzle biten sözcüklere ise düz-geniş ünlülü “-Ar” şekilleri getirilir: küserem “küserim”, gellersen “gelirsin”, gerekir “gerekir”, diyeriħ “deriz”, gülersiz “gülersiniz”, udarlar “yutarlar” (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 270-275); gëdersën “gidersin”, tutarsën “tutarsın”, minersen “binersin”, Konuşer “konuşur”, yaparıħ “yaparız”, hatırlarsız “hatırlarsınız”, söylerler, dërler “derler” (Ankay, 2022, Vn. Krs., ss. 150-152); vuraram “vururum”, yaparsan “yaparsın”, kaħar “kalkar”, diyerik “deriz”, görerik “görürüz”, kınarsız “kınarsınız”, dögeller “döverler (Gönen, 2003, Erciş, ss. 100-101).

Bilindiđi gibi ölçünlü Türkçede geniş zamanın olumsuz çekiminde kip eki düşmüştür. Düşen kip ekinin fonksiyonunu olumsuzluk eki üstlenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde geniş zamanın olumsuz teklik 1. şahıs çekiminde kip ekinin düşmediği görülür: işlemerem “çalışmam”, işlemerik “çalışmayız” (Yalçın, 2021, ss. 285); Gül görmesem, gülmerem / Almanı da bölmerem, Ecelimle ölmerem / Sen müqessir olarsan (Kazımov, 2010, s. 239).

Kars, Iğdır, Ardahan Bitlis ve Ağrı illerinin özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında geniş zaman eki için düz-geniş ünlülü “-Ar” şekilleri kullanılır: Ağrı: gelerem, görersen, vurar (Efendioğlu 2009, s. 833); Kars, Ardahan, Iğdır: (Kars Azeri ve Terekemeleri ağızlarında): badiyaram, görersen, durar (Ercilasun 2002a, s. 150); Bitlis-Adilcevaz / Ahlat: görerem, doğraram (Gönen, 2003, s. 100).

Van ili Küresinni ağızında geniş zamanın olumsuz çekiminde geniş zaman kip eki düşmez: vërmerem “vermem”, vurmerem “vurmam”, inanmaram “inanmam”, görmersen “görmezsin”, inanmarıħ “inanmayız”, vërmeriħ “vermeyiz” (Gökçür 2012, Vn. Krs. s. 271-274); söylemerem “söylemem”, Kağış étmerem “kargış etmem”, Konuşmerem “konuşmam” (Ankay, 2022, Vn. Krs., s. 150).

2.1.2.4. Gereklilik Kipi Çekimi

Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi için kullanılan “-malı, -meli” şekilleri Batı Türkçesinin başında ortaya çıkmıştır. Eski Türkçede bu kipi ifade etmek için “...kergek” sözcüğü kullanılırdı. Batı Türkçesinin başından günümüze uzanan süreçte yaygınlık kazanan “-malı, -meli” şekilleri günümüzde Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinde aktif bir şekilde kullanılır. Diğer Türk şivelerinde ise gereklilik kipi fiillerin mastar şekillerine gerek, lazım sözcüklerinin getirilmesi ile yapılır. Azerbaycan Türkçesinde gereklilik kipi için kullanılan “-mAlI” eklerinin dışında kullanılan diğer bir şekil ise “gerek + fiil kök veya gövdesi +

şahıslara göre çekimlenmiş istek eki” yapısıdır: gerek gelem, gerek gelesen, gerek gele, gerek gelek, gerek gelesiniz, gerek geleler (Buran-Alkaya 2007, s. 91; Yalçın, 2021, s. 296).

Van ili ağızlarında da gereklilik kipi için “gerek + fiil kök veya gövdesi + şahıslara göre çekimlenmiş istek eki” yapısı kullanılır:

oni ezmen gerekir (Gökçür 2012, Vn. Yr, s. 291)

leblebi gibi olması gerekir (Gökçür 2012, Vn. Yr, s. 362)

çoğ tikkat étmesi gerek (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 292)

onnare biraz gerek bayanner iyi davrane (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 293)

gerek boyemeye (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 435)

gerek bilesiniz bunları (Ankay, 2022, s.158).

gerekî atatürknen qonışa (Bulak, 2015, Vn. Krs., s. 105),

gerekî hepsi hikâyesini diyim (Bulak, 2015, Vn. Krs., s. 105),

2.1.2.5. Emir Kipi Teklik 2. Şahıs Çekimi

Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde emir kipi teklik 2. şahıs çekiminde fiil kök ve gövdeleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi eylemi doğrudan emir şeklinde ifade ettiği için yalın haldedir: al, işle, gel, oğu (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 208).

Azerbaycan Türkçesinin Bakü, Derbend, Şamahı, Kuba, Muğan, Nahçıvan ve Tebriz ağızlarında teklik 2. şahıs emir çekiminde eksiz çekimin yanında ekli “-ğınan, -ginen, -ğınan, -ğinen, -nan, -nen, -nyan, -nyen, -inyan, -iyen” şekilleri kullanılır: al, alginen, gel, gelginen, alnan “al”, gelnen “gel”, yazğınan “yaz”, bilginen “bil”, koruyınan “koru”, dönüynen “dön”, deynen “de, söyle” (Bayramov, 2022, s. 243-244).

Van ili Küresinni ve Erciş ağızlarında teklik 2. şahıs emir eki için Eski Türkçedeki -ğıl/ -gil ekinin genişlemiş ve ekleşmiş şekilleri kullanılmaktadır. Ek, ünlü uyumlarına bağlı olarak kalın ünlülü sözcüklere “-ğınan, gınan, -ğına”; ince ünlülü sözcüklere de “-ginen, -günen, -gine” şekillerinde getirilir: değinen “de, söyle”, eylemeginen “eyleme”, doldurğınan “doldur”, pazarlığ etginen “pazarlık et”, evlenginen, bulğınan “evlen, bul”, derman olğınan “derman ol”, getginen “git”, dinnetginen “dinlet”, satginen “sat” (Gökçür 2012, Vn. Krs., Erciş, s. 301); etgine, atgine, yürügünen, eylemegine (Ankay, 2022, Vn. Krs., s.153); deginen “de”, etginen “et”, görğmagınan “korkma”, getginen “git”, atginan “at”, äffeTginen “affet”, alginan “al” (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 40); görginen “gör”, behleginen “bekle”, gelginen “gel”, yeğinen “ye”, isdeginen “iste”, vurmagınan “vurma”, yapginan “yap”, ağıtginan “akıt” (Gönen, 2003, Erciş, s. 107).

Teklik 2. şahıs emir çekiminde kullanılan “ğınan, -ginen, -gınan” şekilleri diğer Doğu grubu ağızları içinde Bitlis ilinin Ahlat ve Adilcevaz; Kars ilinin Arpaçay, Iğdır ve Muş ağızlarında kullanıldığı tespit edilmiştir: Adilcevaz ve Ahlat: görginen, gelginen, aşğınan, yapginan (Gönen, 2003:107); Kars

(Arpaçay): birağınen, alginen, verginen (Ercilasun, 2002:27, 28, Ay, 2009:727); azıtginen, gêtginen, demeginen (Olcay vd. 1976: 20, 21); Iğdır: salmaginen, tapginen, minmeginen (Ercilasun, 2002:27, 28); Muş: söyleginan (Özmen, 2007:92).

2.1.2.6. Emir Kipi Teklik 1. Şahıs Çekimi

Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde emir kipi teklik 1. şahıs çekiminde fiil kök ve gövdelerine “-Im/-Um” şekilleri getirilir: alım, işleyim, gelim, oğuyum (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 208).

Van ili ağızlarında teklik 1. şahıs emir çekimi için emir kipinin teklik birinci şahıslarında kullanılan “-ayım, -eyim” eklerinin ekleşmiş şekilleri kullanılır. Ek, fiil kök ve gövdelerine “-Im/-Um” şekillerinde bağlanır: büküm “bükeyim”, döküm “dökeyim”, dikim “dikeyim”, kesim “keseyim”, ortağ olum “ortak olayım”, öpüm “öpeyim”, bağım “bakayım”, gâğım, diyim “kalkayım, diyeyim”, gidim, yiyim “gideyim, yiyeyim” (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 281); bağım “bakayım”, hıne yağım “kına yakayım”, alım “alayım” (Ankay, 2022, Vn. Krs., s.153); sölüyüm “söyleyeyim”, yapım “yapayım”, bağım bakayım” (Gönen, 2003, Erciş, s. 106).

Emir kipi teklik 1. şahıs çekiminde diğer Doğu grubu ağızlarında da “-ayım, -eyim” eklerinin ekleşmiş şekilleri kullanılır. Ek bu haliyle “-Im/-Um” şekillerinde kullanılır: Erzurum: alım, başlim (Gemalmaz, 1995, s. 368); Bitlis-Adilcevaz / Ahlat: olum, bağım (Gönen, 2003, s. 106); Erzincan: söylem, dgyim, alım, gelim, vurım (Sağır, 1995, ss. 185-186); Diyarbakır: anlatım, bağım, gidim, çalışayım (Erten, 1994, ss. 48-49); Urfa: kağım, anlatım, çekilim, diyim (Özçelik, 1997, s. 103); Kars: gidim, bağım, yazım (Ercilasun, 2002, Kars ili ağızları metinleri); Iğdır: (Koç, 2021, s.140); Gümüşhane, Bayburt: çılığım, bağım, yapım (Acar, 1982, s. 113).

2.1.2.7. İstek Kipi Çokluk 1. Şahıs Çekimi

Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde istek kipi çokluk 1. şahıs çekiminde fiil kök ve gövdelerine “-ağ, -ek” şekilleri getirilir: alağ, işleyek, gelek, oğuyağ (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 209).

Azerbaycan Türkçesinin Bakü, Kuba, Şamahı, Derbend, Muğan, Ordubad, Gence, Tebriz ve Nahçıvan ağızlarında söz konusu çekim için ayrıca “-ağ, -eg, -ağ” şekilleri kullanılır: alağ “alalım”, geleg “gelelim”, saçağ “saçalım”, gidağ “gidelim”, vureg “vuralım”, diyeg “diyelim”, oynuyağ “oynayalım” alağ “alalım”, görek “görelim”, işliyeğ //işliyağ “çalışalım”, aparağ “götürelim” (Bayramov, 2022, s. 273).

Van ili Yerli ve Küresini ağızlarında istek kipi çokluk 1. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri kalın ve ince ünlülü fiil kök ve gövdelerine çoğunlukla “-ağ” şeklinde getirilir: tikağ “dikelim”, vazgeçmiyağ “vazgeçmeyelim”, düzeltağ “düzeltelim”, götürağ, yapağ “götürelim, yapalım”, olmiyağ “olmayalım”

(Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., s. 288-289); kesah “keselim”, gurtulah “kurtulalım”, oturah “oturalım” (Ankay, 2022, s.157); bahah “bakalım”, yığah “yığalım”, doyurah “doyuralım”, kağah “kalkalım” (Gönen, 2003, Erciş, s. 108).

Van ili Erciş ağzında ince ünlülü fiil kök ve gövdelerine istek ekinin ince ünlülü şekli getirilir. Kip ve şahıs eki ince ünlülü fiillere “-ek, -eK, -eh’ ” şekillerinde getirilir: vermiyeK “vermeyelim”, içek “içelim”, yiyek “yiyelim”, değüşmiyek “değüşmeyelim”, göreh’ “görelim”, böleh’ “bölelim”, vereh’ “verelim”, götüreh’ öleh’ “götürelim, ölelim, çevireh’ “çevirelim”, mineh’ “binelim” (Gökçür 2012, Erciş, s. 289); vereh’ “verelim”, öldüreh’ “öldürelim”, götüreh’ “götürelim”, gideh’ “gidelim”, görsedeh’ “gösterelim”, görek “görelim”, yetişek “yetişelim”, yek “yiyelim”, götürek “götürelim” (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 103); nêdek “ne edelim”, göreh’ “görelim”, dögek “dövelim” (Gönen, 2003, Erciş, s. 108).

Van ili ağızlarında emir kipi çokluk 1. şahıs çekiminde kullanılan “-ah, ek, eh’ ” şekilleri diğer Doğu grubu ağızlarında da kullanılır: Erzurum: alah, başliyah, geleh’, göreh’ (Gemalmaz, 1995, s. 369); Elazığ: çağıräh, annadah, gelağ (Buran-Oğraş, 2003, s.159); Bitlis-Adilcevaz / Ahlat: nêdek, göreh’, yoğliyah, (Gönen, 2003, s. 106); Erzincan: alah, gezek (Sağır, 1995, ss. 187-188); Diyarbakır: alah, evlendirah (Erten, 1994, s.-49); Urfa: verağ, göräh, gönderah, gidağ (Özçelik, 1997, s. 105); Kars: gurtarah, gidağ (Ercilasun, 2002, Kars ili ağızları metinleri); Iğdır: gidek, gideK, bahah, çihah (Koç, 2021, s. 158); Gümüşhane, Bayburt: alah (Acar, 1982, s. 114).

2.1.2.8. İstek Kipi Teklik 1. Şahıs Çekimi

Batı Türkçesinin başında işlevini kaybedip kullanımdan düşen teklik 1. şahıs istek eki “-a, -e” Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmazken Azerbaycan Türkçesinde hâlâ asıl işleviyle kullanılmaya devam etmektedir: alam, işleyem, gelem, oğuyam (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 209); gelem, yazam (Yalçın, 2021, s. 292).

Batı Türkçesinin başında işlevini kaybedip kullanımdan düşen teklik ve çokluk 1. şahıs istek eki “-a, -e” Van ili ağızlarında kullanılmaya devam etmektedir:

gäpiyi çalan kîmdîr? aş gelsîn **görem** kîmdîr (Gökçür 2012, Vn. Yr., s. 324).

pışkêlêT geleceK ya özümü atıram, **öldürem** özümü. (Gökçür 2012, Erciş, s. 548).

gidem, edem, yapam, baxam (Bulak, 2015, Vn. Krs., ss. 108-109); sahabın olam "sahibin olayım" (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 102); olam “olayım”, edem “edeyim”, ekem “ekeyim” (Gönen, 2003, Erciş, s. 108).

Van ili ağızlarında emir kipi çokluk 1. şahıs çekiminde kullanılan “-am, -em ” şekilleri diğer Doğu grubu ağızlarında da kullanılır: Erzurum: alam, gelem (Gemalmaz, 1995, s. 368); Elazığ: içem, alam, soram, gelam (Buran-Oğraş, 2003,

s.158); Bitlis-Adilcevaz / Ahlat: edem (Gönen, 2003, s. 108); Erzincan: götürem, gelem (Sağır, 1995, ss. 185-186); Diyarbakır: bilem (Erten, 1994, s. 49); Urfa: kaşam, kaşmiyam (Özçelik, 1997, s. 105); Iğdır: verem, diyem, olam (Koç, 2021, s. 158); Gümüşhane, Bayburt: ne bilem, içem (Acar, 1982, s. 113).

2.1.2.9. Şart Birleşik Zaman Çekimi

Azerbaycan Türkçesinde fiillerin şart birleşik zaman çekimlerinde şahıs ekleri basit zamanlı kip eki ile birleşik zamanlı kip eki arasında kullanılabilir:

...eger bir toplantıda olduqda mövzunu düzgün ve yaxşı **anlamamışıqsa** qelbe deymeyen suallar vererek daha çox izah edilmesini rica etməliyik. “...eğer bir toplantıda olduğumuzda mevzuyu düzgün ve güzelce anlamamışsak, kırıncı olmayan sorular sorarak daha çok izah edilmesini rica etmeliyiz (Yalçın, 2021, s. 320).

Eğer meni öldürmek fikrinden **daşınmayıbsansa** bismillah sözüm yoxdur. “Eğer beni öldürmek fikrinden vazgeçmemişsen “Bismillah” sözüm yoktur (Yalçın, 2021, s. 319).

Menim ne işle meşğul olduğumla **meraqlanırsınızsaa** gèdip öz gözünüze görebilirsiniz. “Eğer benim ne işle uğraştığımı merak ediyorsanız gidip kendi gözünüle görebilirsiniz (Yalçın, 2021, s. 321).

Van ili ağızlarında da fiillerin şart birleşik zaman çekimlerinde şahıs ekleri basit zamanlı kip eki ile şart birleşik zaman eki arasında yer alabilmektedir: nediremse “ne edersen”, bilmezsinse “bilmezsen”, turarıhsa “tutarsak”, gelirsizse “gelirseniz” (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 298); yenmedimse “yenmediysem, yazmışışısa “yazmışışsak”, aparmışışısa “götürmüşşek” (Çelebioğlu, 2019, Erciş, ss. 87-88); konuşturduysa “konuşturduysan”, diyirsense “diyorsan”, öldürürsense “öldürürsen”, gidersense “gidersen” (Gönen, 2003, Erciş, s. 113).

Van ili ağızlarında olduğu gibi Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Bitlis ve Diyarbakır ağızlarında da şahıs ekleri basit zamanlı kip eki ile şart birleşik zaman eki arasında yer alabilmektedir: Erzurum: alırsamsa, alacağsamsa, alırsamsa, almaliyisamsa [Gemalmaz 1995, s. 374]; Kars, Ardahan, Iğdır: vèrersenizse [Ercilasun 2002, s. 308]; Bitlis: sağladımssa, dedimse, diyirsense, sorisansa, kılmemişsense, tutarsınssa [Gökçür 2012, s. 303-304]; Diyarbakır: istersinse, bulursazssa, seversemse (Erten, 1994, s. 53).

2.2. Yeterlik Fiili ve Olumsuz Çekimi

Azerbaycan Türkçesinde yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde ünsüz ikizleşmesi hadisesi gerçekleşir: gelemmedim “gelemedim”, göremmesek “göremesek”, gelemmir “gelemiyor” (Ergin, 1971, s. 115, 119, 159). Ergin yeterlik fiilinin olumsuz çekimindeki ünsüz ikizleşmesi hadisesinin, asıl fiilin zarf-fiil eki almış hâli ile yeterlik fiilinin ünlüsünün birleşip uzaması, sonraki

süreçte ünlü kaynaşması neticesinde kısalan ünlünün yanındaki ünsüzü ikizleştirmesi neticesinde oluştuğunu belirtir (Ergin, 1971, s. 115).

Kan bahası, can bahası yığdığı/Servet olar, sene devlet olamaz / Bir meşedle bir hedefe döymeyen / Min zerbeden bir keramet olamaz (Vahabzade, 1999, s. 141).

Van ili Küresinni ağzında yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde ekteki ünsüzün ikizleştiği görülür: yiyemedim “yiyemedim”, topliyemersen “toplayamazsın”, yiyemmedimle “yiyemezlerdi”, geçemmirem “geçemiyorum”, duramadım “duramadım”, bulemmerih “bulamayız” , giremirsen “giremiyorsun”, bulammazdih “bulamazdık” (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 306). gelemmedim “gelemedim”, gelemmedi “gelemedi” (Ankay, 2022, s.103).

3. Zamirler

3.1. Şahıs Zamirleri

Azerbaycan Türkçesinde teklik I. ve II. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimlerinde zamir köklerindeki ünlülerin korunduğu, söz konusu ünlülerin değişmediği görülür: mene, sene (Yalçın, 2021, s. 261; Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 200).

Sen **mene** bésikde laylay çalmışsan /Bugün laylay çalım **sene** men de mi? (Vahapzade, 1979, s. 104).

Bugün **mene** varsa, sabah” **sene** var. (Vahapzade, 1979, s. 143).

Siz **mene** inanın, helelik siz yaşamaq imkanından tamamen mehrum deyilsiniz (Hüseynzade, 2007, s. 98).

Van Küresinni ağzında teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimlerinde Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi “bene, mene, sene” şekilleri kullanılır: **Van**: bene, mene, sene (Gökçür, 2012, s. 239). mene, bene, sene (Ankay, 2022, s. 127). filankezın gızını alım **sene** olım (Bulak, 2015, s. 449), quran **mene** vermedile verdile êle çadır verdile **mene** onnan sora bi tene çadır verdile **mene** (Bulak, 2015, Vn. Krs., s. 187).

Doğu Anadolu’da Kars, Ardaha, İğdir illerinin Azeri ve Terekeme ağızlarında teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimlerinde “bene, mene, sene” şekilleri kullanılır:

mene banka ödiyir / **mene** ne arzulayırsansa başına o gelsin / gızım **sene** deyirem / **sene** gelen derT, bela **mene** gelsin (Koç, 2021, ss. 198-490).

bir çuval unu vërim **sene** ama sennen göreceh’ / **bene** ne yardım edeceh’ ükümet? (Ercilasun, 2002, s. 235)

3.2. Dönüşlülük Zamiri

Azerbaycan Türkçesinde dönüşlülük zamiri için öz ” sözcüğü kullanılır: özüm, özümün, özümü, özümde, özümde, özümle, özümce (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 201; Yalçın, 2021, s. 265). Xalati **özüm** alsam, yaxşı düşmez. /

Özümüz razılıq vermişik, **özümüz** karar çıxarmışiq, **özümüz** mesuliyet daşımaliyiq. Gerek **özün** burada olub göre idin(Hüseynzade, 2007, s. 104).

Van ili ağızlarında dönüşlülük zamiri için “öz” sözcüğü kullanılır: özüm, özümü, özüne, özi, özümüz, özümüze, özümüzle, özüz (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 241); öz, özümü, özüm, özüme, özleri, özünü, özüne, bız_özümüz, özümüze (Ankay, 2022, Vn. Krs., s. 130); özüme oturum ekmegimi yım, özlerine dam yapılar “kendilerine ev yapıyorlar”, özünü şahliyi “kendisini saklıyor”, öz özüne altın siniler, huyi güzel özi güzel, özümüze idare eTdîh, mezari özüne göre genişleti (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 74).

4.3. Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak hara “nere”, nece “nasıl”, indî “şimdi”, hamı “hepsi”, nemene “ne”, hemişe “her zaman”, kimin, kimi “gibi” sözcükleri soru zamiri, soru zarfı, edat ve belgisiz zamir olarak kullanılır:

menim ruhum èyle bilün ordadur/ kehlik **kimin** batup galup gardadır (M. H. Şehriyar, Ergin, 1971, s. 8)

Kervan **kimi** uzaqlarda toz salır (M. H. Şehriyar, Ergin, 1971, s. 18)

Dalımcadur **hara** gèdem, sürünür (M. H. Şehriyar, Ergin, 1971, s. 17)

İndi olmuş gurd guşların yatağı (M. H. Şehriyar, Ergin, 1971, s. 18)

Uşah **nece** heç zadınan şad olar (M. H. Şehriyar, Ergin, 1971, s. 20)

Gör **hardan** men sene saldım nefesi (M. H. Şehriyar, Ergin, 1971, s. 24)

Merdeki burada **nemene** qayırırsan? (Axundov, 2006, C. III., s. 478)

Sesleyir, **hardasa** haçandan beri (Hazri, 1976, s. 66).

Men **hardan** bileydım ölüm gabağı / Gözler de bu kadar şafaklanarmış (Hazri, 1976, s. 111).

Yuxusuz geceler bes **harda** kaldı (Hazri, 1976, s. 119).

Men **nece** unudum olup keçeni (Hazri, 1976, s. 125).

Kèçip eyrilikle **hamıdan** başa/Gören hara gèdir bu millet Allah! (Vahabzade, 1999, s. 147).

Biz **hamımız** bir fikirin bir sesiyik (Vahabzade, 1999, s. 107).

Aynı sözcükler Van ili ağızlarında da kullanılır:

ama **imdi** daha bitib (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 235).

Rabbim **hara** hërrise oni miyesser_eylesin (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 137).

indi de irannılar maşın diyille (Gökçür 2012, Vn. Krs.,s. 421)

Allah meni **harya** yolluyacağ, **harya** nesibimi atacağ (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 139).

haraya gidisen (Gökçür 2012, Vn. Krs.,s. 252).

biz **harda** hemşeriyiğ (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 252).

barabar **hardan** gelisz (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 358).

bız éle **néce** olali heyvanımız vardı (Gökçür 2012, Vn. Yr., s. 316).

héç bilmedik anamız **néce** oldi (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 140).

bağdım Türkler bizim **kimin** gonişilar (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 123).

senín dalinde bilmiyem **nemne** var (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 404).

4. Fiilimsiler

4.1. Sıfat-Fiiller

4.1.1. -An Sıfat-fiil Eki

“-An” sıfat-fiil eki ölçünlü Türkçede genellikle geniş zaman ve daha çok şimdiki zamanı içine alan bir geniş zaman kavramı taşır (Banguoğlu 2007, s. 425). Bu ek Azerbaycan Türkçesinde söz konusu fonksiyonunun yanında –Dik / -DUk eki yerine de kullanılır. Bu ek -Dik / -DUk sıfat-fiil eklerinden farklı olarak iyelik ekleriyle kullanılmamaktadır (Üstüner 2000, s. 52).

Gülerem, sevinip siz **gülen** zaman “Gülerim sevinip siz güldüğünüz zaman” (Hazri, 1976, s. 13).

Yayda göy üzünden od **yağan** zaman “Yazın gökyüzünden ateş yağdığı zaman (Hazri, 1976, s. 118).

Atası **ölen** gün o üç aylıqdı “Babası öldüğü gün o üç aylıktı.” (Gözetin, 2010, s. 111).

Erinden **ayrılan** gün de yine bir yayın qızmar meleyişini eşitdi “Kocasından ayrıldığı gün de yine yaz mevsimin yakıcı nefesini işitti.” (Gözetin, 2010, s. 111).

“-An” sıfat-fiil eki Van ili ağızlarında da çoğu zaman geniş zaman ifade etme işlevinin dışında “-dık, -dığında” ekleriyle özdeş kullanılır:

âtêş düşsín yar eylenen saraya (...eğlendiği saraya)(Gökçür 2012, Vn. Yr., s. 310).

ehmey yiyen, su içen yerde bunun Kafasını vurum “Ekmek yediği, su içtiği yerde bunu öldüreyim” (Gökçür 2006, Vn. Krs., s. 310).

Kapıdan geçen yerde bêle reze vardı “Kapıdan geçtiği yerde böyle bir menteşe vardı” (Gökçür 2006, Vn. Krs., s. 310).

4.2. Zarf-Fiiller

4.2.1. “-AndA” Zarf-fiil Eki

“-AndA” eki Azerbaycan Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Eklendiği yan yargı konumundaki yargı ile cümlelerin asıl yargısının aynı zamanda gerçekleştiğini belirtir:

Qozalar gül açıb üye **gülende** “Kozalar gül açıp yüze güldüğünde”

Qızlar iş gününe ipek **bölende** “Kızlar iş gününe ipek böldüğünde”

Könüller mülkünde ilkbahar olur “Gönül mülkünde ilkbahar olur” (S. Vurgun, Hüseyinzade, 2007, s. 196).

Baharda göylerin gözü **dolanda** “Baharda göklerin gözü dolduğunda”
Zirveler başını duman **alanda** “Zirve başlarını duman aldığında”
Yayın qızmar vaxtı çöle **çixanda** “Yazın sıcak vakitlerinde dışarı çıktığında”
Tek qalib **baxanda** hatırla meni “Yalnız kalıp baktığında beni hatırla” (M, Araz, Xelilov, 2008, s. 151).

Bu ek Van ili ağızlarında Azərbaycan Türkçesinde kullanıldığı “-IncA,” zarf-fiil ekiyle özdeş fonksiyonda kullanılır:

sız **çihanda** man alo diyin (Gökçür 2012, Erciş, s. 316).

nəce dönüb **bahande** aha’ buraya vurdi (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 316).

hem romantizma da olmaz tendire bacağını **salliyanda** (Gökçür 2012, Vn. Yr., s. 316).

güldürende kelme kelme gənuşur (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 316).

diş **çihadanda** hedig bişirirdiler (Gökçür 2012, Erciş, s. 316).

pəyniri torbaya **boşaldanda** pəyniri öncə tökirih (Gökçür 2012, Vn. Krs., s. 316).

Kış göçüp **gidende** ilkbahar gəlir (Ankay, 2022, s.164).

töy_olanda taziye olanda mısafir gəlir (Ankay, 2022, s.164).

bunlar _irandan **gelende** sarayda Qalmışlar (Ankay, 2022, s.164).

4.3. İsim-Fiiller

4.3.1. -mağ İsim-fiil Eki

Azərbaycan Türkçesinin Kuba, Şeki, Ordubad, Tebriz, Zakatala ve Kax ağızlarında isim-fiil eki kalın ve ince ünlülü sözcüklerde tek şekilli “-mAğ /-mAx” şekillerinde kullanılır: almağ, galmağ (Kuba), almax, galmax (Şeki, Zakatala, Kax, Ordubad, Tebriz) (Şireliyev, 2008, s. 274); tükmağ (Kuba), keşmax (Tebriz) - qaçmaq, yimax (Şeki), gelmax (Şeki), cirmağ (Derbent) – cırmaq, yığlamağ (Derbent)/yığlamax (Qax, Şeki, Zakatala) – ağılamaq, taramağ (Derbent) - daramaq, sürmağ (Derbent) (Bayramov, 2022, s. 289);(Memmedli, 2019, s. 241).

Van ili Yerli ve Küresinni Ağızlarında isim-fiil eki kalın ve ince ünlülü sözcüklere çoğunlukla “-mağ, -mAğ” şeklinde getirilir: **gitmağ** bilmi. / tarla **sürmağ** da öküzlernendi./ bi ğariban **sevındirmağ** çoğ eýidir. eve **gitmağ** yoğ. / üz **yırTmağ**, dize **vurmağ**, ğafaya **vurmağ**, saç **vurmağ** (Gökçür 2012, Vn. Yr., Vn. Krs., Erciş, s. 307); aħā benim **démağım** bu. / ğar **démağ** yaramaz **démağdır**. / **çalmağ_öynamağ**, saz yoğ./ bi táne bacısını **aramağla** geçdi ömrü. / men heç ne **oynamağ**ı bilíyem. / ne türkü **démağ**ı bilmíyem (Ankay, 2022, Vn. Krs. s.159); vermax, almax, doğmaxtan, elemax, evlanmaxıdı, demax, evlenmax, büýtmaxta (Bulak, 2015, Vn. Krs., s. 161).

Erciş ağızında isim-fiil ekinin son ünsüzü ince ünlülü sözcüklerde ön damaklı h’ünsüzüne dönüşür: bi kırtik yani az vər **démeh’isTiyi**./ boğaz, gebe **démehdir**. / heyvannara **yüklemeh’** için (Gökçür 2012, Erciş, s. 307). geldiler **istemeğe**

“istemeye geldiler”, gidi tarlaları **gezmeğe** “tarlaları gezmeye gidiyor”, **evlenmeğ** istiyi “evlenmek istiyor / **gelmeğ** zorundadıñ “gelmek zorundaydık” / **gezmeğe** gidipler “gezmeye gitmişler” / **pişirmeğe** gidi ”pişirmeye gidiyor” (Çelebioğlu, 2019, Erciş, s. 105)

Sonuç ve Değerlendirme

Doğu Anadolu bölgesinin Erzurum, Kars, Iğdır, Ağrı ve Van illerinin Azeri ve terekeme ağızları ile Azerbaycan Türkçesi, Oğuz grubu içerisinde yer almaları sebebiyle dikkat çekici biçimbirimsel ortaklıklara sahiptir. Van Gölü çevresi tarih boyunca İran ve Azerbaycan coğrafyasıyla yoğun siyasî, sosyal ve kültürel ilişkiler içinde bulunmuş; bu durum dil yapısında kalıcı izler bırakmıştır. Azerbaycan Türkçesi, Güney Kafkasya’da konuşulan ve yazı dili geleneği güçlü olan bir Oğuz lehçesidir. Van ili ağızları ise Türkiye Türkçesinin ağız atlasında doğu grubu ağızları içerisinde değerlendirilmeye beraber fonetik, morfolojik ve söz varlığına ilişkin verilerle Azerbaycan Türkçesiyle birçok noktada ortak özellikler gösteren bir dil alanını temsil etmektedir. Bu iki saha arasındaki biçimbirimsel benzerlikler, yalnızca ortak tarihî kökenle değil, aynı zamanda uzun süreli temas ve karşılıklı etkileşimle de açıklanabilmektedir.

Van İli Ağızlarının morfolojik dil özelliklerinin büyük bir bölümü Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde de ortak kullanıldığı görülür. Ortaklık gösteren morfolojik dil özellikleri şunlardır: Ünlü ile biten sözcüklerde yükleme hâli için “+nI/+nU” şekillerinin kullanılması, bulunma ve ayrılma hâli eklerinin tonlu ünsüzlü “+dA/+dAn” şekillerinde kullanılması, şahıs zamiri menşeli teklik 1. ve 2. şahıs eklerinin düz-geniş ünlülü “+Am” şekillerinde kullanılması, öğrenilen geçmiş zaman çekiminde –mİş, –mUş’lu şekillerin yanında “-İp, -Up, -İb, -Ub” şekillerinin kullanılması, şimdiki zaman çekiminde dar ünlülü –(y)İr, –(y)Ur şekillerinin kullanılması, geniş zaman çekiminde ünlü ile biten sözcüklere “-r”; ünsüzle biten sözcüklere ise düz-geniş ünlülü “-Ar” şekillerinin getirilmesi, geniş zamanın olumsuz teklik 1. şahıs çekiminde kip ekinin düşmemesi, gereklilik kipi için kullanılan “-mAll” şekillerinin dışında “gerek + fiil kök veya gövdesi + şahıslara göre çekimlenmiş istek eki” yapısının kullanılması, emir kipi teklik 1. şahıs çekiminde “İm/-Um” şekillerinin kullanılması, istek kipi çokluk 1. şahıs çekiminde “-ağ, -ek” şekillerinin kullanılması, istek kipi teklik 1. şahıs çekiminde “-Am” şekillerinin kullanılması, fiillerin şart birleşik zaman çekimlerinde şahıs eklerinin basit zamanlı kip eki ile birleşik zamanlı kip eki arasında kullanılması, isim fiilinin ünlüsünün düşmeyip, düz-dar ünlülü şekliyle kullanılması, isim fiilinin geniş zaman teklik 1. ve 2. şahıs çekiminde düz-geniş ünlülü “+(y)Am, +sAn” şekillerinin kullanılması, teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimlerinde “mene, sene” şekillerinin kullanılması, dönüşlülük zamiri için “öz” sözcüğünün kullanılması, hara “nere”, nece “nasıl”, indi “şimdi”, hamı “hepsi”, nemene “ne”, heri “her zaman”, kimin kimi “gibi” sözcüklerin soru zamiri, soru zarfı, edat ve belgisiz zamir olarak kullanılması, “-An” sıfat-fiil ekinin –DİK

/ -DUK eki yerine de kullanılması, “-AndA” şeklinin zarf-fiil eki olarak kullanılması, yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde ünsüz ikizleşmesi hadisesinin gerçekleşmesi.

Van İli Ağızlarının morfolojik dil özelliklerinin diğer bir bölümü Azerbaycan Türkçesi ağzlarıyla ortaklık gösterir. Ortaklık gösteren morfolojik dil özellikleri şunlardır: Teklik 3. şahıs iyelik ekinin ünlü ile biten sözcüklere “+si”, ünsüzle biten sözcüklere ise “+i” biçimlerinde tek şekilli getirilmesi, çokluk ikinci şahıs iyelik çekiminde geniz ünsüzü n (ŋ) düşmesi, fiillerin basit ve birleşik zaman çekimlerinde çokluk 2. şahıs eklerindeki geniz ünsüzünün (ŋ) düşmesi, şimdiki zaman çekiminde dar ünlülü -(y)I, -(y)U şekillerinin kullanılması, teklik 2. şahıs emir eki için “-ğınan, -ğinen, -ğınan, -ğinen, -nan, -nen” şekillerinin kullanılması, isim fiilinin geniş zaman çokluk 1. şahıs çekiminde kalın ve ince ünlülü sözcüklerde “+Ih/Uh; +Ik/+Uk” şekillerinin kullanılması, isim fiilinin çokluk 2. şahıs çekiminde şahıs ekindeki geniz ünsüzünün (ŋ) düşmesi, isim-fiil ekinin kalın ve ince ünlülü sözcüklere “-mağ, -mAğ” şekillerinde getirilmesi.

Doğu Anadolu bölgesindeki Azeri ve terekeme ağzları dil özelliklerinin Azerbaycan Türkçesi yazı dili ve ağzlarıyla olan ortaklıkları üzerine yapılacak bu tür çalışmalar hem Türkiye Türkçesi ağzlarının sınıflandırılmasına hem de Azerbaycan Türkçesinin Oğuz grubu yazı dilleri ve ağzları içindeki konumunun daha net anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Kör hakemlik.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Tek Yazar %100.

Etik Komite Onayı: Yazar tarafından çalışmanın etik kurul iznine tabi olmadığı bildirilmiştir.

Finansal Destek: Yazar çalışma ile ilgili bir finansal destek alınmadığını bildirmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çalışma ile ilgili potansiyel çıkar çatışması bulunmadığını bildirmiştir.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

KAYNAKÇA

- Acar, T. (1982). Gümüşhane ve yöresi halk ağzları. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ankay, N. (2022). Van Saray ağzı, İnceleme-metin, sözlük [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Ay, Ö. (2009). Türkiye Türkçesi ağzlarında fiil çekimi. Türk Dil Kurumu.
- Bayramov, İbrahim (2022). Azerbaycan dialektologiyası. İksad yayınevi.
- Bozkurt, F. (2002). Türklerin dili. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Bulak, Ş. (2015). *Van Küresin ağızı* [Doktora Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Buran, A. (1996). Anadolu ağızlarında isim çekim (hâl) ekleri. Türk Dil Kurumu.
- Buran, A. (1997). Keban, Baskil ve Ağın yöresi ağızları. Türk Dil Kurumu.
- Buran, A., -Alkaya, E. (1999). Çağdaş Türk lehçeleri, TISAV.
- Buran, A., -Oğraş, Ş., (2003). Elazığ ili ağızları. Elazığ Valiliği Yayınları.
- Çelebioğlu, S. (2019). Erciş ağızı. [Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Demirçizade, E. (2007). Müasir Azerbaycan dili. Şerq-Gerb Yayınları.
- Efendioğlu, S.(2009). “Ağrı İli Ağızları” *Turkish Studies International Periodical For the Languages and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/5 Spring, 808-840. DOI:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.706>
- Ercilasun , A.B. (2002). Kars ili ağızları –ses bilgisi-. Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (Ed.) (2007a). Türk lehçeleri grameri. Akçağ.
- Ercilasun A. B. (2007b). Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi, Akçağ.
- Ergin, M. (1993). Türk dil bilgisi. Bayrak.
- Ergin, Muharrem, Azeri Türkçesi, Ebru.
- Erten, M. (1994). Diyarbakır ağızı. Türk Dil Kurumu.
- Gemalmaz, E. (1995). Erzurum ili ağızları, I-II-III, Türk Dil Kurumu.
- Gökçür, E. (2012). Van Gölü havzası ağızları [Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Gökçür, E. (2006). Van ve merkez köyleri ağızları: İnceleme-metinler-sözlük [Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Gönen, M. E. (2003). Van Gölü kuzey havzası ağızları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi,
- Gözetin, V. (2010). Son köçeri. Ersan Er yayıncılık.
- Gülseren, C. (2000). Malatya ili ağızları. Türk Dil Kurumu.
- Hazri, N. (1976). Seçilmiş şiirler. Ötügen.
- Heyet, C. (2008). Türk dilinin ve lehçelerinin tarihi seyri. (M. Öztürk, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Hüseynzade, M. (2007). Müasir Azerbaycan dili/morfologiya. Şerq-Gerb Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi. Azerbaycan. C.4. s. 317-322.
- Karahan, L.(1994). Anadolu ağızlarının sınıflandırılması, Türk Dil Kurumu.
- Kartallıoğlu Y. ve Yıldırım, H. (2007). Azerbaycan Türkçesi, Türk lehçeleri grameri. A. B. Ercilasun (Ed.), Akçağ.
- Kazımov, K.Ş. (2010). Müasir Azerbaycan dili-morfologiya. Elm ve Tehsil.
- Koç, A. (2021). Iğdır İli Ağızları. [Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Küçükler, P. (1988). Bingöl merkez ilçe ve köyleri ağızları sözlük [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi..
- Memmedli, M. (2019). Azerbaycan dialektologiyası. Zerdabi Neşriyat.
- Özçelik, S. (1997). Urfa merkez ağızı, Türk Dil Kurumu.
- Özçelik, S.- Boz, E. (2001). Diyarbakır ili Çüngüş ve Çermik yöresi ağızı. Türk Dil Kurumu.

- Özmen, Ş. (2007). Muş merkez ağzı, [Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Öztürk, İ. (2000). Adilcevaz Ağzı. [Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Sağır, M. (1995). Erzincan ve yöresi ağzıları, inceleme-metinler-sözlük, Türk Dil Kurumu.
- Sümer, F. (1992). Oğuzlar. (Türkmenler) tarihleri - boy teşkilatı – destanları. Türk dünyası araştırmaları
- Saray, M. (1993). Azerbaycan Türkleri tarihi. Nesil Matbaacılık.
- Şireliyev, M. (2008). Azerbaycan dialektologiyasının esasları. Şerq-Qerb.
- Türk V. (1999). Türkçede şimdiki zaman kavramı, çekimleri ve ekleri. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten. Cilt: 44 Sayı: 1996, 291 – 340. <https://izlik.org/JA55UP93LU>
- Üstüner, A.(2005). Anadolu ağızlarında sıfat-fiil ekleri. Türk Dil Kurumu.
- Vahabzade, B. (1979). Şiirler Bahtiyar Vahabzade. Ötüken.
- Vahabzade, B. (1999). Bahtiyar Vahabzade İstiqlal. Genclik.
- Yalçın, S. K. (2021). Azerbaycan Türkçesi grameri. Kesit.
- Yusifov, M. (2012). Azerbaycan dili fonetikasının esasları. Elm ve Tahsil.
- Zülfikar, H. (1978). “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri”, Ömer Asım Aksoy Armağanı, Ankara, ss. 297-317.

EXTENDED SUMMARY

Morphological similarities observed among the dialects and vernaculars of the Turkish language provide important data for understanding the historical development process and geographical spread of the language. The Azeri and Terekeme dialects of the Erzurum, Kars, Iğdır, Ağrı, and Van provinces in the Eastern Anatolia region, along with Azerbaijani Turkish, exhibit remarkable morphological commonalities due to their belonging to the Oghuz group. The area around Lake Van has historically been in intense political, social, and cultural contact with the Iranian and Azerbaijani geographies; this has left lasting traces on the language structure. Azerbaijani Turkish is an Oghuz dialect spoken in the South Caucasus with a strong written language tradition. While the dialects of Van province are considered within the eastern group of dialects in the dialect atlas of Turkish in Turkey, they represent a language area that shares many common features with Azerbaijani Turkish in terms of phonetics, morphology, and vocabulary. The morphological similarities between these two areas can be explained not only by a common historical origin but also by long-term contact and mutual interaction.

XI-XIII. Between the centuries, Oghuz communities who migrated to Eastern Anatolia, Iran, Azerbaijan, Iraq (Kirkuk), and Syria preserved their dialectal features and cultural values in these regions. However, as a result of contact with different cultures, political developments, and geographical separations, differentiations occurred in the dialects of Oghuz communities. Language differences in Anatolia, Iran, and Azerbaijan began to become pronounced in the 11th-12th centuries; they were further sharpened in the 13th-14th centuries by the Karakoyunlu-Akkoyunlu struggles and political developments with the Ottoman Empire; and the process was completed with the establishment of the Safavid State in 1501. After the 16th century, Azerbaijani Turkish

and Ottoman Turkish continued their development as two separate written languages (Ercilasun, 2007, p. 430).

The dialects of Van province, while belonging to the Eastern Group of dialects, also incorporate the distinct features of the Azerbaijani Turkish written language and dialects due to the influence of the shared life with Iran and Azerbaijan throughout history. The aim of this study is to identify and comparatively evaluate the common morphological linguistic elements between the dialects of Van province and the written and dialectal languages of Azerbaijani Turkish. This research aims to provide systematic data for language atlases to be prepared regarding the dialect regions of Turkish; and to determine the boundaries of these dialect areas and their relational positions with each other. Such studies based on linguistic products will create a theoretical and methodological basis for research to be conducted in various disciplines, especially architecture, music, religion, and folk culture.

The research was conducted using a comparative method. First, academic studies on the written language and dialects of Azerbaijani Turkish were examined; morphological linguistic features in these studies were identified. Then, these features were compared with studies conducted on the dialects of Van province. Common elements were evaluated; it was determined that some morphological elements found in the dialects of Van province but not in the written language of Azerbaijani Turkish continue to exist in the dialects of Azerbaijani Turkish. This situation was considered an important finding in terms of showing historical and linguistic continuity between the two areas. It was observed that a large part of the morphological linguistic features of the dialects of Van province are also used commonly in the written language of Azerbaijani Turkish. The common morphological linguistic features are as follows: the use of the forms “+nI/+nU” for the accusative case in words ending in a vowel, the use of the voiced consonant forms “+dA/+dAn” for the locative and ablative case suffixes, the use of the plain-broad vowel forms “+Am” for the singular 1st and 2nd person suffixes originating from personal pronouns, the use of the forms “-Ip, -Up, -Ib, -Ub” alongside the forms “-mİş, -mUş” in the learned past tense conjugation, the use of the narrow vowel forms -(y)Ir, -(y)Ur in the present tense conjugation, etc.

Another part of the morphological linguistic features of the Van Province dialects shows commonality with the Azerbaijani Turkish dialects. The common morphological linguistic features are as follows: the single form of the singular 3rd person possessive suffix “+si” for words ending in a vowel and “+i” for words ending in a consonant, the nasal consonant in the plural 2nd person possessive conjugation... The dropping of the consonant n (ŋ), the dropping of the nasal consonant (ŋ) in the plural second-person suffixes in the simple and compound tense conjugations of verbs, the use of the narrow vowel forms -(y)I, -(y)U in the present tense conjugation, the use of the forms “-ğınan, -ginen, -ğınan, -ğinen, -nan, -nen” for the singular second-person imperative suffix, and the use of “+Ih/Uh” in words with thick and thin vowels in the present tense first-person plural conjugation of the noun verb...etc.